

Група романського права

1. *Правова система Франції.*
2. *Правова система Королівства Іспанії.*
3. *Правова система Республіки Італії.*
4. *Правова система Королівства Бельгія.*
5. *Правова система Королівства Нідерланди.*
6. *Правова система Великого Герцогства Люксембург.*
7. *Правова система Князівства Монако.*

Держави романо-германської правової сім'ї розподіляються на дві групи: романського і німецького права.

Романська правова група охоплює правові системи Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Бельгії, Люксембургу, Голландії та інших країн.

Група німецького права охоплює правові системи Німеччини, Австрії, Швейцарії, Греції, Лінхенштейну та деяких інших країн.

Правова система Франції

Державний устрій. Франція є унітарною державою, яка розділена на 96 департаментів, департаменти – на комуни. У департаментах діють органи самоврядування – генеральні ради, обирає населенням на 6 років із оновленням половини складу кожні 3 роки. Центральна влада представлена в особі префектів, призначуваних Президентом. У комунах місцева влада належить муніципальним радам, обраним населенням на 6 років. Муніципальні ради обирають мера. Франція – змішана, парламентсько-президентська республіка. Конституція 1958 р. затвердила державний лад, що отримав назву П'ятої республіки, центральне місце в якій належить Президенту, обраному загальними і прямими виборами. У 2000 р. на референдумі було прийняте рішення про скорочення конституційного терміну президентських повноважень від 7 до 5 років.

Повноваження Президента в усіх сферах державного життя надзвичайно широкі. Конституція зобов'язує його забезпечувати «своїм арбітражем нормальне функціонування державних органів, а також спадкоємність

держави», бути «гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, дотримання угод Співтовариства та договорів». Президент володіє правом законодавчої ініціативи. За пропозицією Уряду або Парламенту Президент може передати на референдум будь-який законопроект і до Конституційної ради для перевірки відповідності Конституції, має право розпуску нижньої палати після консультації з Прем'єр-міністром і головами палат. Досить широкі прерогативи Президента і у сфері управління. Він головує на засіданнях Ради міністрів, підписує обговорені на них декрети та постанови, призначає Прем'єр-міністра і за його пропозицією – інших членів Уряду, приймає відставку Прем'єр-міністра та міністрів, відповідно до ст. 13 Конституції «здійснює призначення на цивільні і воєнні посади». Президент представляє Францію у відносинах між державами, укладає договори, призначає послів Франції, приймає іноземних послів. Він є головнокомандувачем збройними силами і «гарантом незалежної судової влади», здійснює право помилування. Конституція передбачає за ним надзвичайні повноваження «у випадку виникнення для Республіки безпосередньої загрози». Рішення здійснити надзвичайні повноваження Президент приймає після консультації з Прем'єр-міністром і інформує про це населення країни. Протягом усього строку дії надзвичайних повноважень у руках Президента зосереджена уся повнота влади. Парламент складається із Національних зборів і Сенату. До Національних зборів обираються на 5 років 577 депутатів. До Сенату входять 321 представник департаментів, «заморської Франції» і французів, що мешкають за кордоном, обраних непрямыми виборами на 9 років. Кожні 3 роки Сенат оновлюється на 1/3. Парламент збирається на чергові сесії 2 рази на рік. Кожна палата створює по 6 постійних комісій.

Конституцією точно визначає коло питань, з яких Парламент має право видавати закони. Рішення питань, не внесених до цього списку, віднесено до ведення Уряду. Депутати обмежені в реалізації законодавчої ініціативи, а урядові законопроекти користуються пріоритетом. Права Парламенту урізані

і в фінансовій сфері встановленням строку прийняття фінансових законопроектів, у випадку порушення якого законопроект вводяться в дію урядовим актом. Парламент володіє правом контролю за діяльністю Уряду можливістю висловити йому недовіру і створенням комісії для здійснення парламентського розслідування. Уряд з дозволу Парламенту може приймати ордонанси (акти із силою закону) і в сфері дії закону. У Конституції спеціально означені повноваження Прем'єр-міністра. На нього покладена відповідальність за національну оборону, він повинен забезпечувати виконання законів, здійснювати нормотворчу діяльність і призначати на деякі воєнні і цивільні посади. Прем'єр-міністр володіє правом законодавчої ініціативи, може вимагати скликання Парламенту, у будь-який час виступити у палаті Парламенту, нарешті, вимагати, на підставі ст. 38, передачі Уряду законодавчих повноважень.

Конституційна рада – особливий орган, який контролює дотримання Конституції. У його складі 9 осіб, призначених на 9 років. 3 члени Ради призначаються Президентом, 3 – головою Сенату і 3 – головою Національних зборів. Усі закони до промульгації їх Президентом і регламенти палат до їх прийняття повинні поступати на розгляд Конституційної ради, яка дає висновок про відповідність Конституції. Якщо Конституційна рада вирішить, що той або інший акт суперечить Конституції, то має право його скасувати. До повноважень Конституційної ради входить спостереження за ходом президентських виборів, проведенням загальнонаціональних референдумів і розгляду спорів про правильність обрання депутатів Парламенту. Рішення Конституційної ради остаточні і не підлягають оскарженню. Вони є обов'язковими для усіх державних органів.

Економічна і соціальна рада – консультативний орган при Уряді. Вона дає висновки на законопроекти економічного та соціального характеру. Рада має право і сама брати участь у розробці цих проектів і може висловлювати свою думку про реалізацію економічних планів. Члени Ради можуть виступати перед депутатами Парламенту із викладом своїх суджень з

основних питань економічної і соціальної політики. Оскільки Економічна і соціальна рада – консультативний орган, його висновки не носять обов'язкового характеру.

Правова система. Сучасна правова система Франції у своїх основних рисах сформувалась у період Великої французької революції 1789-1794 рр. і протягом перших десятиліть після неї, особливо у роки правління Наполеона – 1799-1814 рр. Найважливішими документами цієї епохи, яка обумовила становлення і подальший розвиток правової системи Франції, є Декларація прав людини і громадянина 1789 р., ряд конституційних актів періоду Революції і кодифікація найважливіших галузей права – 5 кодексів, підготованих під спостереженням, а іноді і за безпосередньої участі Наполеона: Цивільний кодекс 1804 р., Цивільний процесуальний кодекс 1806 р., Торговий кодекс 1807 р., Кримінально-процесуальний кодекс 1808 р. і Кримінальний кодекс 1810 р. Більшість названих актів і понині зберігають свою юридичну силу: Декларація прав людини і громадянина вважається складовою частиною чинної Конституції 1958 р., а 3 із 5 наполеонівських кодексів – Цивільний, Торговий і Кримінальний, хоча і зазнали значних змін, визнаються чинними, і лише 2 кодекси замінені новими: Кримінально-процесуальний – повністю і процесуальний – частково.

В системі чинного французького законодавства зберігається уведений під час наполеонівської кодифікації чіткий розподіл законів із 2 галузей права – цивільного і торгового. При цьому вирішальну роль відіграє поняття торгівельної угоди – усе пов'язане з такими угодами визнається предметом регулювання Торговим кодексом та відповідними актами. Французький цивільний кодекс 1804 р. (ФЦК) посідає центральне місце в системі наполеонівських кодексів, оскільки ним регулюються найважливіші економічні відносини капіталістичного суспільства. Цей Кодекс вважається найбільш досконалим із «класичних» кодексів за формою викладу і структурі. Французький торговий кодекс 1807 р. (ФТК) нині служить хоча і важливим, але далеко не єдиним джерелом торгового права. Протягом

десятиліть приймалися крупні законодавчі акти, що регулювали найважливіші сфери торгового права. Найбільш значні серед цих актів – закони про деякі види торгових договорів, декрети з питань банків, морської торгівлі, страхування, неспроможності і банкрутства, особливо стосовно акціонерних товариств. Чинний нині Закон про торгові товариства 1966 р. був виданий відповідно до потреб сучасного етапу капіталістичного розвитку економіки Франції. У 1986 р. урядом був прийнятий Ордонанс «Про свободу встановлення цін і вільної конкуренції», який визначив санкції за дії підприємців та комерсантів, спрямовані на те, щоб обмежити і перевернути принципи вільної конкурентної боротьби.

На самостійну галузь правового регулювання перетворилось законодавство про працю і соціальне забезпечення. Значні успіхи були досягнуті французькими трудящими за Уряду Народного фронту 1936 р., а потім безпосередньо після Другої світової війни, коли до преамбули Конституції 1946 р. були внесені норми, які проголошували право на працю, створення профспілок, страйк, участь працівників у колективному визначенні умов праці тощо. У цій же преамбулі проголошувались гарантії соціального забезпечення для дітей, матерів і людей похилого віку, на випадок хвороби, інвалідності та безробіття. Прийняття більш сприятливих для них законодавчих актів здійснювалось частіш за все у періоди, коли при владі у Франції перебував уряд лівих сил, особливо після парламентських і президентських виборів 1981 р. У 1973 р. був виданий чинний нині Кодекс законів про працю. У 1981-1982 рр. численні його положення були викладені у новій редакції. При цьому були істотно розширені права профспілок на підприємствах. Віднині підприємці повинні радитись і делегатами персоналу і комітетами підприємств відносно доцільності підвищення цін на продукцію і з багатьох інших питань. У 1982 р. встановлена чинна зараз процедура врегулювання конфліктів, які виникають у зв'язку із укладанням і виконанням трудових договорів. Контроль за вирішенням цих конфліктів покладено на Національну комісію з трудових договорів.

Система соціального забезпечення у Франції постійно вдосконалюється, охоплюючи все більш широкі категорії громадян. Ця система фінансується, головним чином, за рахунок внесків підприємців і працівників, які визначаються у процентах від фонду заробітної платні, а також за рахунок дотацій з боку держави. Чинний Кодекс соціального забезпечення 1956 р. визначає загальні умови формування фондів і виплати пенсій та допомоги за віком, трудовому каліцтві і професійному захворюванні, у випадку втрати годувальника, захворювання працівника, вагітності і пологів, у випадку смерті близького, а також «сімейної допомоги», які виплачуються у процентах до заробітної платні на дітей в залежності від їхньої кількості. Нині вони регулюються Законом про допомогу на дітей 1986 р. Законодавчо закріплений принцип, відповідно до якого обсяги пенсій автоматично регулюються кожні півроку з урахуванням середньої національної заробітної платні. Закріплений у Кодексі соціального страхування 1956 р. вік виходу на пенсію за віком у 65 років був понижений Ордонансом 1982 р. і складає тепер 60 років – однаково для чоловіків і для жінок, за наявності стажу виплати страхових внесків у 37,5 років. При цьому поряд з основними передбачені і додаткові пенсії, які виплачуються цілком за рахунок підприємців. У 1983 р. у рамках широкої реформи, що розпочалась в області соціального страхування, був укладений договір про зміну системи додаткових пенсій між Загальною конфедерацією власників невеликих і середніх підприємств та іншими об'єднаннями підприємців, з одного боку, і Загальною конфедерацією праці та іншими об'єднаннями трудящих – з іншого.

У 1970 р. у Франції прийнята державна програма з охорони довкілля, спрямована перш за все на захист лісів, флори і фауни, а також проведені інші загальнодержавні заходи. У їхній основі лежить екологічна податкова політика, побудована за принципом «забруднювач платить». У 1971 р. створені Міністерство охорони природи та довкілля і Рада з управління територіями та регіонального розвитку. Окремим законом 1976 р.

регулюється порядок розміщення та експлуатації будь-яких підприємств, які можуть скласти загрозу для довкілля. Вони розподілені на три категорії в залежності від ступеню такої небезпеки. Крім того, до системи природоохоронних актів входять: Декрет про радіоактивні відходи 1964 р., декрет про охорону повітря від забруднення 1974 р., декрет про обмеження рівня шуму 1975 р., Декрет про регіональні заповідники 1988 р. та інші акти.

Новий КК був прийнятий 22 липня 1992 р. У ньому збереглися численні риси попереднього французького законодавства. Удосконалені формулювання більшості інститутів, істотно змінилися норми про співучасть, про обставини, які виключають кримінальну відповідальність, тощо. Передбачена можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб і перелічені санкції, які до них застосовуються. Збережена традиційна для французького права і сприйнята законодавством багатьох інших держав трьохчленна класифікація злочинних дій: розподіл їх на тяжкі злочини, кримінальні делікти та проступки. Відповідальність за тяжкі злочини та кримінальні делікти, як і раніше, встановлюється у Кримінальному кодексі та інших законодавчих актах, а за проступки – у регламентних декретах та інших урядових актах. Однак тепер до тяжких злочинів віднесені дії, які караються позбавленням волі на терміни не нижче 10 років, а не вище 5 років, як у попередньому КК. До числа проступків, як і раніше, віднесені дії, які караються арештом на термін до 2 місяців або тільки штрафом на суму до 10 тисяч франків. Тим самим істотно розширене коло кримінальних деліктів. Виходячи з цієї класифікації визначається підсудність кримінальних справ, покараність замаху та співучасті у злочинній діяльності, строки давності, а також ряд інших моментів, наприклад, вирішується питання про необхідність попереднього слідства.

Передбачена новим КК система покарань включає довічне ув'язнення і позбавлення волі на термін, а також штраф та різноманітні види позбавлення прав. До числа останніх віднесена конфіскація автомобілів та інших

предметів, які використовувались у здійснення злочину, а також майно, придбане кримінальним шляхом. До нового КК увійшли усі ті норми, що відносяться до виконання покарань і до умовного засудження. Окрім КК значне число норм, які передбачають кримінальну відповідальність, містять інші законодавчі і підзаконні акти, наприклад, закони про пресу (1885) та про торгівлю фальсифікованими продуктами харчування (1905), Ордонанс про правопорушення неповнолітніх (1945), Кодекс охорони здоров'я, Дорожній, Земельний, Лісний та інші кодекси, численні урядові декрети. Норми про кримінальну відповідальність за воїнські злочини містяться у Кодексі воєнної юстиції, який вступив в силу 1 січня 1966 р.

В основі чинного кримінально-процесуального законодавства Франції лежить КПК 1958 р. Він зберіг змішану форму кримінального процесу, однак значно посилив гарантії дотримання законності на досудових стадіях і безпосередньо у судочинстві, зокрема, шляхом розширення можливостей судового контролю за слідством і принесенням обвинувачуванним скарг на дії слідчих органів тощо. В КПК 1958 р. докладно регулюються діяльність органів дізнання і попереднього слідства, порядок розгляду кримінальних справ про тяжкі злочини, кримінальні делікти та проступки, питання касаційного оскарження, особливі види провадження, виконання вироків із кримінальних справ. До КПК 1958 р. включені положення про ряд правових інститутів, які традиційно відносяться до області кримінального права і пенітенціарію. Він неодноразово зазнавав змін. За останні роки численні із цих змін були спрямовані на подальшу демократизацію французького кримінального процесу і приведення його до відповідності з новими міжнародними і європейськими конвенціями про права людини.

Найкрупніша з 1958 р. реформа кримінального судочинства була здійснена Законом від 15 червня 2000 р. – «Закон, який зміцнює захист презумпції невинності і права потерпілого». Він вперше включив до КПК перелік принципів французького кримінального процесу: справедливість, змагальність, рівність прав сторін, рівність перед законом переслідуваних

осіб, судовий контроль за розслідуванням і дотриманням прав потерпілих, презумпцію невинності, право знати зміст обвинувачуваних доказів і право на захист, пропорційність заходів процесуального примусу і їхній судовий характер, розумний строк провадження у справі, право на перегляд обвинувального вироку. Найважливішими нововведеннями Закону від 15 червня 2000 р. є: надання особі права на зустріч з адвокатом від моменту затримання, крім справ про деякі небезпечні злочини, де така зустріч можлива лише через 36 або навіть 72 години після початку затримання; передача права прийняття рішення про взяття обвинувачуваного під варту і про продовження утримання під вартою від слідчого судді спеціальному судді «по свободах і ув'язненню» (juge des libertes et de la detention), який призначається на посаду головою трибуналу великої інстанції і має ранг голови, першого віце-голови або віце-голови суду; створення апеляційної інстанції у справах про злочини, які розглядаються у судах присяжних (cour d'assises). Раніше вирoki суду присяжних не підлягали апеляційному перегляду – тільки касаційному з обмеженого кола правових підстав. Як апеляційна інстанція виступає суд присяжних іншого округу, який діє у складі 3 професіоналів і 12 членів журі (замість 9 у першій інстанції).

Джерела права. У сучасній системі джерел права центральне місце посідає Конституція 1958 р., Декларація прав людини і громадянина 1789 р, преамбула до Конституції 1946 р., яка містить розгорнутий виклад демократичних прав і свобод громадян разом із Декларацією 1789 р., проголошеною складовою частиною чинної Конституції країни. Серед законодавчих актів, що видаються французьким Парламентом, особливу роль відіграють органічні закони, які доповнюють найважливіші конституційні положення. Звичайні закони – акти Парламенту – регулюють галузі права або окремі правові інститути. До числа звичайних законів відносяться і кодекси, що відповідають традиційній наполеонівській схемі законодавства, зміни в яких також проводяться шляхом видання законів, якщо законодавець не приписує іншого.

Конституція 1958 р. допускає широкі можливості правового регулювання шляхом видання регламентарних актів виконавчою владою – Урядом, міністрами і уповноваженими на те органами адміністрації. У ст. 34 усі правові питання, які не входять до області законодавства, охоплюються регламентарними актами різного рівня. Серед них найбільш значимі ордонанси – акти, видані Урядом за дозволом Президента і за висновком Державної ради в областях, що зазвичай регулюються законодавством. Ордонанси підлягають затвердженню Парламентом протягом визначеного строку, після чого вони набувають силу закону. Важливе місце в системі регламентарних актів посідають урядові декрети, які підписуються Президентом і частина яких може бути прийнята тільки після висновку Конституційної ради, або декрети, видані Президентом без попереднього обговорення їх у Раді міністрів.

Наряду з класичними кодексами у ХХ ст. розповсюдилась практика видання консолідованих законодавчих актів в окремих досить крупних галузях правового регулювання. Ці нормативні акти також іменуються кодексами, хоча на відміну від «класичних», вони можуть включати норми, видані не тільки у законодавчому порядку, але і за допомогою регламентарних актів. Нині нараховується кілька десятків таких кодексів – про працю, дорожній, сільськогосподарський, податковий, митний, кодекс охорони здоров'я тощо. Певну роль як джерела права відіграють у Франції також правові звичаї, перш за все в області торгівлі, і судова практика, в особливості постанови Касаційного суду. У деяких випадках ці постанови служать не тільки загальним орієнтиром для судової практики з певних категорій справ, але і вказівкою у вирішенні конкретних питань, з яких мають місце пробіли у законодавстві.

Судова система. Система загальних судів у Франції включає Касаційний суд, апеляційні суди і суди, що розглядають різні категорії справ по першій інстанції. Касаційний суд, який очолює систему загальних судів, включає 6 палат, складається із першого голови, 6 голів палат, 84 членів

суду, 36 радників-доповідачів різних категорій, генерального прокурора при Касаційному суді, першого генерального адвоката і 19 генеральних адвокатів – помічників генерального прокурора. Аудитори беруть участь у підготовці справ до слухання. Постанови Касаційного суду виносяться однією із палат, змішаною палатою, складеною із представників 3 палат, пленумом, до складу якого входять перший голова суду, голови і старійшини (дуайєни) палат і по 2 інших представників від кожної палати. Постанова палати виноситься за участі у її засіданні не менше 5 членів Касаційного суду з вирішальним голосом, включених до складу цієї палати. Змішані палати скликаються у випадках, коли в одній із палат голоси розділились порівно або справа містить питання, що стосується компетенції кількох палат або викликає суперечливі судження. Пленум Касаційного суду збирається для слухання таких справ, які містять питання принципового характеру, і за необхідності повторного розгляду справи у Касаційному суді. До компетенції Касаційного суду входить розгляд касаційних скарг на постанови нижчих судів, у яких, як правило, вичерпані можливості оскарження у звичайному апеляційному порядку. При цьому Суд розглядає лише скарги з питань права, а не факту – тільки на неправильне застосування закону і порушення процесуальних норм. У кримінальних справах Касаційний суд переглядає вироки, які вступили в законну силу, відповідно до обставин, що знову виникли, але тільки в інтересах засудженого, що виключає оскарження виправданих вироків будь-ким, крім самого засудженого. Касаційний суд має право винести власне остаточне рішення, яке істотно впливає на судову практику і забезпечує одноманітне застосування законів в масштабі усієї країни, оскільки служать орієнтиром у розгляді судами аналогічних справ або у трактуванні тих чи інших інститутів. У цьому розумінні особливу значимість мають постанови палати з кримінальних справ, яка нерідко самотійно вирішує численні важливі питання кримінальної політики.

Апеляційні суди розповсюджують свою юрисдикцію на територію кількох департаментів (від 2 до 4), і 5 апеляційних судів, що діють у

«заморських територіях» Франції. Очолює роботу суду його перший голова. В апеляційних судах мають місце, як правило, кілька палат, зокрема, у Паризькому 25 палат, у Ліонському – 7, а в деяких апеляційних судах – по 1 палаті. Справи розглядаються у складі не менше 3, а в деяких випадках розгляду цивільних справ – 5 суддів. Палати у кримінальних справах у складі голови палати і 2 членів суду розглядають апеляційні скарги на постанови нижчих судів, винесені у справах про кримінальні делікти і проступки. Вироки суду присяжних у справах про тяжкі злочини апеляційному оскарженню не підлягають. У складі кожного апеляційного суду мають місце також одна чи більше обвинувальних камер, які складаються із голови камери і 2 членів суду. Вона виступає як орган контролю за попереднім слідством, зокрема, за попереднім ув'язненням обвинувачуваного, а також як орган засудження. Закон 2000 р. перейменував обвинувальні камери на «слідчі камери», підкресливши тим самим їхню сутність органу контролю за діями слідчого судді.

Суди першої інстанції, що розглядають цивільні справи, розподіляються на трибунали великого і трибунали малого процесу, а ті, що розглядають кримінальні справи – на суди присяжних, виправні трибунали і поліцейські трибунали. Трибунали великого процесу мають місце як мінімум по одному у кожному із 96 департаментів Франції. До їхнього складу входять голови і різна кількість суддів. До компетенції трибуналу великого процесу входить розгляд цивільних справ майнового характеру із сумою позову понад 30 тисяч франків, а також значного числа чітко визначених категорій справ. Трибунали малого процесу були запроваджені у 1958 р. замість мирових суддів, які обирались населенням кожного кантону. У кожному трибуналі малого процесу справи завжди слухаються суддями одноосібно. До його компетенції входить розгляд певних категорій справ, у тому числі за позовами майнового характеру на суму до 30 тисяч франків.

Суди присяжних, до виняткової компетенції яких входить розгляд кримінальних справ про тяжкі злочини, засідають у Парижі, у кожному

департаменті і носять відповідні назви. До складу кожного суду входять 3 професійні судді на чолі із головою – членом апеляційного суду і 9 присяжних засідателів, які залучаються до відправлення цих обов'язків департаментським списком виборців шляхом жеребкування після відбору спеціальними комісіями. Рішення суду присяжних приймається більшістю голосів, однак несприятливе для обвинувачуваного рішення приймається більшістю не менше 8 із 12 голосів. Виправні трибунали розглядають по першій інстанції справи про кримінальні делікти колегіями із 3 суддів. Поліцейські трибунали розглядають як перша інстанція справи про найменш значні кримінальні дії – проступки, за які може бути призначений штраф на суму до 10 тисяч франків або ж, в обмеженому числі випадків, арешт на строк від 1 дня до 2 місяців. справи в них розглядаються одноосібними суддями трибуналу малого процесу.

До системи загальних судів як спеціалізованих підрозділів входять установи юстиції у справах неповнолітніх. Суд присяжних у справах неповнолітніх розглядає обвинувачення в тяжких злочинах, пред'явлені особам від 16 до 18 років. Він складається із 3 професійних суддів і 9 присяжних. Справи про кримінальні делікти та найбільш серйозні проступки осіб у віці від 13 до 18 років, а також тяжкі злочини підлітків 13-15 років розглядаються трибуналами у справах неповнолітніх, створеними в округах трибуналами великого процесу. Ці трибунали складаються із судді у справах неповнолітніх і 2 засідателів (асесорів), призначених міністром юстиції із осіб, які проявили інтерес до проблем виховання молоді. Суддею у справах неповнолітніх призначається на 3 роки один із суддів трибуналу великого процесу. Він може розглядати справи про кримінальні делікти і проступки неповнолітніх і одноосібно, але у цьому випадку він має право застосовувати до них лише заходи виховного і наглядового характеру. Рішення судді і трибуналу у справах неповнолітніх оскаржуються у спеціальну палату апеляційного суду. Характерна особливість французької системи кримінальної юстиції – наявність в ній фігури судді із виконання покарань.

Він організовує нагляд за засудженими, які отримали «відстрочку із випробуванням», вирішує питання про зміну режиму утримання засуджених, про надання їм відпусток, клопочеться про їхнє умовне звільнення тощо. Обов'язки судді із виконання покарань на 3-річний термін покладаються на одного із суддів трибуналу великого процесу.

До системи загальних судів відносяться торгові трибунали, ради прюдомів, комісії із соціального страхування, паритетні трибунали із земельної оренди, трибунали із морської торгівлі тощо. Із них найбільше значення мають торгові трибунали і ради прюдомів. Торгові трибунали розглядають спори, які виникають між учасниками будь-яких торгових угод, між членами товариств, спори із зобов'язань комерсантів, підприємців і банкірів, справи, пов'язані з ліквідацією підприємств тощо. Ради прюдомів – бездоганно чесних людей – покликані примирювати або вирішувати конфлікти, пов'язані із укладанням, виконанням і розірванням індивідуальних трудових договорів. У 1985 р. запроваджено Вищу раду прюдомів – консультативний орган при міністрі юстиції і міністрі праці.

Абсолютно особливе місце, поза системою загальних судів, посідає Високий суд правосуддя, який обирається обома палатами Парламенту у рівному числі із їхніх членів – по 12 суддів і по 6 їхніх заступників. Він створюється для розгляду кримінальних справ із звинувачення Президента країни у державній зраді, міністрів – у скоєнні тяжких злочинів і кримінальних деліктів під час виконання службових обов'язків. Розслідування і віддання обвинувачуваних Високому суду правосуддя здійснюється тільки рішенням обох палат Парламенту. Суд правосуддя складається із 15 суддів: 12 парламентарів, обраних у рівному числі Національними зборами та Сенатом після повного або часткового оновлення цих палат, і 3 суддів Касаційного суду, один із яких головує у Суді правосуддя. Звертатись до Суду правосуддя може будь-яка особа, яка вважає, що її інтереси порушені дією члену Уряду під час здійснення ним своїх обов'язків. Основну масу скарг на дії і акти органів управління та посадових

осіб як першої інстанції розглядають адміністративні трибунали, округи яких охоплюють території кількох департаментів. У 1987 р. було створено 5 адміністративних апеляційних судів, до яких надходять апеляційні карги на рішення адміністративних трибуналів, за винятком деяких категорій справ. На рішення адміністративних апеляційних судів можуть бути подані касаційні скарги в Державну раду.

Судді системи загальних судів призначаються на свої посади декретом Президента Республіки. Вища рада магістратури очолюється Президентом Республіки і, як його заступника, міністром юстиції. Розслідування більшості злочинів здійснюється судовою поліцією, офіцери якої мають право проводити самостійне попереднє дізнання, а агенти й інші посадові особи – лише окремі процесуальні дії. Особливо великі повноваження офіцерів судової поліції у розслідуванні так званих явних злочинів безпосередньо услід за їх скоєнням. Попереднє слідство, яке здійснюється зазвичай після поліцейського дізнання, проводиться слідчим суддею. Воно обов'язкове у справах про тяжкі злочини, може бути проведене у справах про кримінальні делікти і лише у виняткових випадках – у справах про проступки. Слідчі судді призначаються на свої посади на 3 роки із числа суддів трибуналу великого процесу. У період здійснення своїх функцій вони залишаються у складі суддів трибуналу великого процесу і мають право навіть брати участь у розгляді судових справ, крім тих, які були розслідувані ними самими.

Кримінальне переслідування у суді, як правило, здійснюється прокуратурою, яка користується досить широкими правами. У поліцейських трибуналах обвинувачення у проступках, за які не може бути призначено понад 10 днів арешту, підтримують поліцейські комісари. Прокуратура у Франції представляє собою централізовану систему органів, що перебуває під керівництвом міністра юстиції. При кожному апеляційному суді має місце генеральний прокурор із своїми помічниками, головний із яких носить назву генерального адвоката. Генеральний прокурор перебуває у безпосередньому підпорядкуванні міністра юстиції. Під його наглядом

перебувають усі посадові особи судової поліції. Генеральний прокурор особисто або через своїх заступників підтримує обвинувачення в апеляційному суді і суді присяжних, запровадженому на місці перебування апеляційного суду. Республіканські прокурори – прокурори нижчої інстанції – перебувають при виправних трибуналах і здійснюють кримінальне переслідування в усіх кримінальних справах у районі дії цього трибуналу. Вони особисто або через своїх заступників підтримують обвинувачення у більшості судів присяжних, у виправних трибуналах, а також за необхідності, у поліцейських трибуналах. Представники прокуратури офіційно беруть участь також у цивільному процесі у судах будь-якої інстанції, коли цього вимагають «інтереси суспільства». Генеральний прокурор при Касаційному суді із своїм апаратом посідає особливе місце у системі органів прокуратури, оскільки його функції обмежені виступами в цьому суді. Посадові особи прокуратури досить близькі до суддівського корпусу. Ті й інші іменуються магістратами, оскільки вони отримують однакову підготовку і в ході своєї кар'єри нерідко переходять із прокурорів у судді і навпаки.

Захищати обвинувачуваного у кримінальному процесі і представляти інтереси сторін у цивільному й адміністративному процесах можуть адвокати. При кожному трибуналі великого процесу мають місце колегії адвокатів, очолювані радою і старійшиною. Для того щоб бути прийнятим до колегії і тим самим отримати право виступати у французьких судах, необхідно мати вищу юридичну освіту, скласти екзамени для вступу в один із центрів професійної підготовки, пройти там річний курс навчання і отримати сертифікат про професійну придатність. Адвокати можуть займатись індивідуальною практикою або створювати сумісні адвокатські контори. Правом виступу у Касаційному суді і Державній раді володіють тільки адвокати, прийняті до складу колегії із 60 адвокатів при Касаційному суді.

Вищим органом фінансового контролю є Рахунковий суд. Цей орган допомагає Парламенту й Уряду контролювати виконання фінансових законів.

Щорічно Рахунковий суд публікує зведений звіт, який направляється Президенту Республіки і Парламенту. З 1982 р. Рахунковий суд виступає також як апеляційна інстанція відносно рішень регіональних рахункових судів.

Аналогом омбудсмана у Франції є Посередник, до компетенції якого входить розгляд скарг громадян на дії публічної адміністрації. Він володіє правом давати рекомендації, збуджувати дисциплінарне провадження відносно чиновників, звертатись до суду, публікувати спеціальні доповіді в «Journal Officiel». Посередник призначається на 6 років без права переобрання декретом Ради міністрів за рекомендацією спеціального органу, який складається із голів обох палат Парламенту, Конституційної ради, перших голів Касаційного суду, Рахункового суду та Віце-президента Державної ради.

Правова система Королівства Іспанія

Державний устрій. Іспанія – унітарна держава з високим ступенем децентралізації. В адміністративно-територіальному відношенні країна розподіляється на 50 провінцій, що входять до 17 автономних спільнот. Три останні – Каталонія, Країна Басків та Галісія – утворені за національним принципом на територіях каталонців, басків, галісійців. Ці спільноти та Андалусія володіють найбільш високим ступенем автономії. Діє Конституція 1978 р. За формою правління Іспанія є конституційною монархією. Політичний режим – демократичний. Глава держави – Король, який є символом державної єдності та постійності, «гарантом правильного функціонування державних інститутів». Досить широкі повноваження Короля можуть бути здійсненими тільки з контрасигнації Голови Уряду або відповідного міністра. До їх числа відносяться: санкціонування й промульгація законів, скликання й розпуск Генеральних кортесів, проголошення загальних виборів, призначення й звільнення членів Уряду. Король є верховним головнокомандувачем, здійснює право помилування,

представляє країну у міжнародних відносинах, затверджує законопроекти, але не володіє навіть правом вето. Він може призначити референдум тільки за пропозицією Голови Уряду, схваленому Конгресом депутатів. Після наради з представниками політичних партій у парламенті Король пропонує Парламенту кандидатуру глави Уряду, яка повинна бути головою Конгресу. Члени Уряду призначаються і звільняються Королем за пропозицією Глави Уряду.

Законодавча влада належить двопалатному парламенту – Генеральним кортесам. Нижня палата – Конгрес депутатів (350 членів) і верхня палата – Сенат (256 членів), яка є палатою територіального представництва, обирається терміном на 4 роки шляхом загальних, рівних, прямих виборів: Конгрес – за пропорційною системою, Сенат – за мажоритарною. Сесії парламенту скликаються 2 рази на рік і тягнуться по 4-5 місяців. За вимогою Уряду, постійної комісії парламенту або абсолютної більшості членів палат можуть проводитись надзвичайні сесії, які скликаються з відповідним порядком денним. Депутати працюють на пленарних засіданнях і в комісіях. Рішення ухвалюються більшістю присутніх депутатів обох палат. Коло питань, з яких парламент може приймати закони, невизначене, однак його законодавча діяльність полягає перш за все у виданні законів, як відносяться до розвитку основних прав та свобод, що схвалюють статuti про автономію, встановлюють порядок загальних виборів тощо. Стосовно інших питань парламент може делегувати Уряду право видавати «законодавчі декрети». Право законодавчої ініціативи належить Уряду, Конгресу та Сенату.

Уряд – Рада міністрів здійснює виконавчу владу. Кандидатуру голови Уряду пропонує Король й схвалюють Кортеси. Останні члени Уряду призначаються й звільняються Королем за пропозицією Голови Уряду. Голова керує діяльністю Уряду й несе за неї відповідальність. Уряд здійснює керівництво «внутрішньою і зовнішньою політикою, цивільною і воєнною адміністрацією та обороною країни», несе відповідальність перед Кортесами за свою діяльність. За втрати парламентської довіри Уряд повинен подати у

відставку, як і у випадку відставки або смерті Голови Уряду. Вищим консультативним органом Уряду є Державна рада, статус якої регулюється Органічним законом про Державну раду 1980 р. Кожна автономна спільнота має свій устав (статут), який видається як органічний закон держави. Органами влади автономних спільнот є обирає населенням асамблея та створений нею місцевий уряд. Асамблея видає закони, чинні на території даної спільноти. Діяльність органів автономних областей контролюється Урядом, Конституційним судом, Рахунковим судом.

Правова система. Правова система Іспанії входить до романо-германської правової сім'ї. Основи сучасної правової системи склалися головним чином у ХІХ ст., коли після звільнення країни від французької окупації (1808-1814 рр.) упродовж кількох десятиліть були видані кодекси законів з окремих галузей права. У цих кодексах відобразився вплив права Франції і частково інших європейських держав – колишніх іспанських колоній. У наш час розвиток законодавства в Іспанії пішов шляхом видання кодексів, що охоплюють певні галузі права, або самостійних за своїм значенням законів, що регулюють окремі правові інститути. Правовій системі Іспанії відомі інститути делегованого та строкового законодавства. Акти, що видаються Урядом на підставі делегування законодавчих повноважень, називаються «законодавчими декретами». У надзвичайних та строкових випадках Уряд має право видавати тимчасові законодавчі акти у вигляді декретів-законів, які не можуть торкатись основних інститутів держави та права, обов'язків та свобод громадян і повинні затверджуватись Кортесами у 30-денний термін. Конституція 1978 р. передбачає, що поряд із законами, виданими Генеральними кортесами, можуть видаватись законодавчі акти автономних областей у порядку делегованого законодавства, на основі принципів та директив, означених у загальнодержавному законі, і повинні містити умови контролю за відповідними нормами з боку Генеральних кортесів. Міжнародні договори, укладені відповідно до встановлених вимог, стають після публікації їх в

Іспанії складовою частиною внутрішнього законодавства. Їх положення можуть бути скасовані, змінені або призупинені тільки у порядку, визначеному у самих договорах, або відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права.

Цивільний кодекс Іспанії був виданий у 1889 р. на основі французького Цивільного кодексу 1804 р. і з урахуванням досвіду цивільних кодексів Австрії, Італії та Португалії. Разом з тим він містить немало своєрідних рішень та інших правових проблем. У 1973 р. видано нову редакцію попередніх положень, де уточнюються правила тлумачення юридичних норм тощо. Ще більш серйозних змін зазнав текст ЦК після ухвалення Конституції 1978 р. – у зв'язку із розширенням особистих прав та свобод іспанських громадян. Торговий кодекс 1885 р. особливо докладно регулює морську торгівлю, вексельне право та страхування. За час своєї дії він зазнавав різних змін та доповнень. В регулюванні трудових відносин важливу роль відіграє Конституція 1978 р. Вона закріпила право працівників на вільне об'єднання у профспілки. Передбачене укладання колективних договорів між представниками робітників та підприємців, правові методи вирішення трудових конфліктів, право людей похилого віку на пенсійне забезпечення. Положення Конституції розвинуті в Законі про статут прав трудящих 1980 р. У ньому докладно регулюються умови укладання трудового договору, питання визначення заробітної платні, тривалості робочого часу та правил звільнення, у тому числі і гарантії від необґрунтованого звільнення окремих осіб, а також детально викладена процедура укладання колективних договорів, порядок формування органів колективного представництва робітників – комітетів підприємства та їх компетенція. У ряді положень закріплені можливості розірвання підприємцями трудових відносин за певних обставин тощо. Порядок створення та діяльності профспілок регулюється Органічним законом про свободу асоціацій 1985 р., підтримка роботи систем життєзабезпечення у період страйків – серією декретів 1988 р.

В Іспанії діє розвинута система соціального забезпечення, яка фінансується за рахунок страхових внесків робітників та підприємців, а також за рахунок бюджетних коштів. Закон про реформу системи державного пенсійного забезпечення 1985 р. спрямований на боротьбу із зловживаннями у цій області. У 1988 р. видано більш загальний Закон про правопорушення у соціальній області та санкції за них 1988 р., який регулює соціальне забезпечення. Законодавство у сфері охорони довкілля 1975 р. надає особливо важливого значення охороні природних комплексів та пам'яток місцевостей, створенню національних парків.

У системі іспанського законодавства відсутні Цивільний та Кримінальний процесуальні кодекси. Цивільний процес регулюється Законом про цивільне судочинство 2000 р. У 1995 р. виданий новий Кримінальний кодекс, який відобразив глибокі демократичні перетворення в державі та суспільстві. На перший план поставлено захист прав і свобод особи, у тому числі і в соціальній сфері. У ньому йде мова про «права трудящих». Укладачі нового КК прагнули внести до нього основний масив заборон, що відрізняє його від більшості чинних за кордоном КК, Основним принципом Кодексу вважається мінімальне втручання в життя й поведінку людини. В залежності від тяжкості покарань відрізняються тяжкі, менш тяжкі злочини та проступки. Система покарань Кодексу включає позбавлення волі терміном на 20 років, у виняткових випадках – до 30, штрафи, що призначаються по системі денних ставок з урахуванням матеріального становища звинувачуваного, арешт на 36 годин, який відбувається періодично у найближчому місці позбавлення волі наприкінці тижня тощо. Передбачена відповідальність за вбивство, аборт, тілесні ушкодження, інші замаху на права людини, за майнові злочини, злочини проти громадського порядку, правосуддя, Конституції, проти миру та безпеки держави та міжнародної спільноти.

Питання кримінального процесу частково й понині регулюються Законом про кримінальне судочинство 1882 р., який діє з численними

пізнішими змінами, нерідко принципового характеру. Найважливіші з цих змін внесені в нього безпосередньо після ухвалення Конституції 1978 р., яка сформулювала ряд демократичних принципів кримінального процесу, а також відповідно до Органічних законів про судову владу 1985 р. та про суддів з кримінальних справ 1988 р., у яких у новій редакції викладено деякі розділи Закону про кримінальне судочинство. Закон про судову владу 1985 р. відіграє самостійну роль у регулюванні питань кримінального процесу та судоустрою. Він розглядається як «нормативна база» для досягнення цілей правосуддя у «соціальній та демократичній правовій державі».

Судова система. Відповідно до Конституції Іспанії принцип єдності судової влади є основою організації та діяльності судів. Воєнне правосуддя здійснюється виключно у воєнній області та в умовах стану облоги. Забороняється створення надзвичайних судів. Порядок формування, діяльності та підпорядкування судів докладно регулюється Органічним законом про судову владу № 6/1985. Систему судів очолює Верховний суд. Нижче Верховного суду стоїть Національний суд у складі пленуму та 3 палат. Колегія з кримінальних справ у першій інстанції розглядає справи по звинуваченню у злочинах проти монарха, спадкоємця Корони та вищих органів і посадових осіб держави, про фальшування грошей, крупні фінансових махінації, контрабанду наркотиків, про осіб, що скоїли злочини за кордоном та питання екстрадиції. Вищі суди правосуддя діють на території автономних спільнот і розглядають скарги на рішення нижчих судів з цивільних та адміністративних справ, спори у справах про патенти та торгові марки тощо. Провінційні суди розглядають справи про тяжкі кримінальні злочини як суди першої інстанції або апеляційні скарги на вироки нижчих судів у кримінальних справах.

У 1988 р. Органічним законом № 7 була введена нова судова інстанція – суддів у кримінальних справах. Ці судді розглядають одноосібно кримінальні справи, за які може бути призначене покарання до 6 років позбавлення волі. Слідчі суди ведуть дізнання та слідство у кримінальних справах, які далі

передаються у провінційні суди або суди у кримінальних справах, розглядають дрібні правопорушення і можуть переглядати рішення мирових суддів. У Мадриді діють кілька центральних слідчих судів, юрисдикція яких розповсюджується на всю Іспанію. У кожній провінції запроваджуються також суди першої інстанції, які поєднують у собі функції слідчих судів: суди з адміністративних спорів; у соціальних питаннях; пенітенціарні та у справах неповнолітніх. Мирові судді складають нижчу судову інстанцію. Вони розглядають одноосібно основну масу дрібних цивільних спорів та справи малозначних злочинів. Відповідно до Органічного закону 1995 р. Суду присяжних підлягають справи про злочини проти особи, честі, свободи й безпеки людини, про посадові злочини та про підпал. Наприкінці 1970-1980-х років була створена система господарсько-адміністративних трибуналів, які розглядають по першій інстанції фінансові спори на крупні суми та скарги на постанови Міністерства економіки та інших центральних установ, а по другій інстанції – скарги на постанови нижчих судів господарсько-адміністративних трибуналів регіональних автономних об'єднань та відповідних трибуналів провінцій.

Конституція 1978 р. проголосила принцип незалежності й незмінюваності суддів. Вони призначаються на свої посади Королем по рекомендації Генеральної ради судової влади, яка відіграє найважливішу роль в управлінні та контролі за діяльністю судів. Конституція запровадила Конституційний суд, який, відповідно до доктрини, не входить в систему органів судової влади Іспанії і покликаний контролювати діяльність усіх трьох галузей державної влади. Він вирішує питання про конституційність законів та актів уряду, що мають силу закону, розглядає конфлікти з питань компетенції між державою та регіональними автономними об'єднаннями, скарги фізичних і юридичних осіб на порушення їх конституційних прав та свобод. Рішення Конституційного суду мають обов'язкову силу й оскарженню не підлягають. Члени Конституційного суду призначаються Королем за пропозицією кожної з обох палат на 9 років з оновленням складу

Суду кожні 3 роки на 1/3. Голова призначається Королем на 3 роки за пропозицією членів Суду.

Розслідування у кримінальних справах проводиться судовою поліцією, і перш за все уповноваженими на те працівниками «цивільної гвардії». Розслідування найскладніших кримінальних справ здійснюють слідчі судді, які входять у судовий корпус на рівних правах з іншими суддями, але не можуть брати участь у розгляді розслідуваних ними справ. Звинувачення в судах підтримується представниками прокуратури (Ministerio Fiscal), яка, на відміну від більшості західних країн, має статус конституційного інституту. Відповідно до Основного закону її задача полягає у сприянні відправленню правосуддя з метою захисту законності, прав громадян та громадських інтересів, що охороняються законом, за вимогами служби або клопотанням заінтересованих осіб, а також у здійсненні нагляду за забезпеченням умов для незалежності судів та дотриманням ними суспільних інтересів. Прокуратура діє відповідно до принципів єдності дій та ієрархічного підпорядкування, на чолі з генеральним прокурором (Fiscal General). Останній призначається Королем за пропозицією Уряду і по заслуховуванню Генеральної ради судової влади.

Конституція проголосила право усіх громадян на судовий захист, у тому числі на безоплатну юридичну допомогу у кримінальних справах «для усіх тих, хто не володіє коштами». Юридичні представники розподіляються на дві категорії: адвокатів і повірених. Перші повинні обов'язково мати юридичну освіту – ступінь ліцензіату права. Адвокати й повірені повинні входити до складу відповідних професійних колегій, окрім випадків, коли вони перебувають на службі публічних адміністрацій або публічних корпорацій.

У 1981 р. в Іспанії видано Закон про Народного захисника, який обирається на 5 років обома палатами парламенту і покликаний охороняти права громадян від зловживань з боку адміністративних органів. Інститут Народного захисника багато у чому нагадує функції омбудсмана у Скандинавських країнах. Народний захисник із своїми працівниками

зобов'язаний розслідувати звернені до нього скарги громадян на постанови властей та дії службовців. Він може просити Конституційний суд перевірити конституційність того чи іншого акту, вимагати від адміністрації скасування незаконних постанов та розпоряджень, звертаючись за необхідності за співучастю до прокуратури та судів. Народний захисник відповідальний тільки перед Генеральними кортесами.

Правова система Італійської Республіки

Державні устрій. Італія – унітарна держава з окремими елементами федералізму, яку іноді іменують «регіоналістською». В країні 20 областей, які діляться на провінції. П'ять областей – Трентино-Альто-Адідже, Валле-д'Аоста, Фріулі-Венеція-Джулія, Сицилія і Сардинія – володіють спеціальним статусом – найбільш широкою автономією. В областях діють виборні ради, здійснюючи законодавчі, розпорядливі та інші функції і створюючи виконавчі органи – джунти з обраними головами. Діяльність рад координується призначеними центральним Урядом комісарами. Конституція 1947 р. визначає Італію за формою правління парламентською республікою. Політичний режим – демократичний з хронічною політичною нестабільністю, що проявляється у численних урядових кризах.

Вища законодавча влада належить Парламенту у складі Палати депутатів і Сенату. До першої входять 630 депутатів, обраних загальним прямими голосуванням. 475 депутатів обираються в одномандатних округах на мажоритарній основі, а 155 – за пропорційною системою на 5 років. На першому засіданні обирається голова і президія – постійний орган палати, який виконує її функції у перервах між сесіями. Обираються постійні і тимчасові комісії, в яких ведеться розробка законопроектів. На відміну від парламентських комісій інших країн, вони наділені правом не тільки розглядати, але й приймати законопроекти, за винятком законопроектів стосовно конституційних і виборчих питань, які делегують законодавчу владу, що встановлює бюджет та інші питання.

Сенат у складі 315 членів обираються населенням терміном на 5 років: $\frac{3}{4}$ по мажоритарній системі відносної більшості в одномандатних виборчих округах і $\frac{1}{4}$ по пропорційній системі. Сенат є палатою областей. Для обрання до нього встановлений віковий ценз у 40 років. Колишні Президенти Республіки стають сенаторами автоматично, якщо не відмовляться від цього. Президент може призначити до Сенату довічно 5 осіб із числа почесних громадян, які прославили батьківщину досягненнями в області літератури, науки, мистецтва. За пропорційним принципом представництва партій Сенат обирає постійні і тимчасові комісії. Їхня роль є такою ж великою, як і в Палаті депутатів. Обидві палати працюють у сесійному порядку. Кожна палата встановлює свій регламент роботи. Засідання палат відкриті, однак кожна з них може прийняти рішення про закриті засідання. Вони володіють однаковими повноваженнями у сфері законодавства, на рівних началах щорічно затверджують бюджети та звіти про їх виконання. До компетенції обох палат входить проголошення стану війни і наділення Уряду необхідними повноваженнями. Вони ратифікують міжнародні договори, проводять розслідування з питань, що складають громадський інтерес. Основне повноваження Парламенту – прийняття законів. У випадку розбіжностей між палатами для вироблення спільної думки створюється узгоджувальна комісія із представників обох палат. Після прийняття закон поступає на затвердження Президента. Парламентський контроль уряду здійснюється у формі запитів (інтерпеляцій), резолюцій, які виражають відношення депутатів до того чи іншого питання, а також розслідувань, що проводяться слідчими комісіями.

Глава держави – Президент Республіки. Він обирається на спільному засіданні палат абсолютною більшістю голосів. Термін президентських повноважень – 7 років. Президентом може бути обраний будь-який громадянин, що досягнув 50 років і користується цивільними і політичними правами. Він визначає день загальних виборів до Парламенту, розпускає палати, призначає і звільняє вищих посадових осіб держави, має право

помилувати й пом'якшити вироки, є верховним головнокомандувачем, приймає дипломатичних представників іноземних держав, промульгує прийнятті Парламентом закони і сам видає декрети, що мають силу закону. Президент має право відкладеного вето відносно парламентських законів, яке може бути подолане тільки повторним прийняттям закону абсолютною більшістю голосів обох палат. Він не відповідає за здійснені ним під час виконання своїх обов'язків дії, якщо це не зрада або замах на Конституцію. Акти Президента повинні бути скріплені підписом відповідного міністра, який несе за них відповідальність.

Уряд Італії – Рада міністрів – здійснює вищу виконавчу владу в країні. Президент призначає Голову із лідерів парламентської більшості і за його порадою інших членів Уряду. Конституція не містить повного переліку повноважень Уряду, хоча його компетенція досить широка – він керує державою. Особливо широкі повноваження Уряду в області управління державним апаратом: усі адміністративні установи та відомства країни перебувають під його контролем. Рада міністрів відіграє велику роль у законодавчому процесі. Користуючись правом законодавчої ініціативи, вона вносить свої законопроекти на обговорення Парламенту і завдяки підтримці парламентської більшості добивається їх прийняття.

Уряд сам видає різні акти підзаконного характеру – регламенти. У порядку делегованого законодавства він здійснює безпосередньо законодавчі функції, видаючи акти, що мають силу закону. Глава Уряду направляє загальну політику Уряду і несе за неї відповідальність перед Парламентом: Прем'єр-міністр – за загальну політику Уряду, міністри несуть колегіальну відповідальність за дії Уряду і індивідуальну – за дії своїх відомств. Уряд повинен піти у відставку, якщо одна із палат винесе йому резолюцію недовіри. За злочини, скоєні під час виконання своїх обов'язків, Прем'єр-міністр та міністри можуть бути підданими суду. Рішення про судове переслідування виносяться Парламентом на спільному засіданні палат.

Правова система. Правова система Італії входить до романо-германської правової сім'ї, до того ж саме Італія є «прабатьківщиною» романо-германського права, яке склалось на основі переробленого римського права. Основи правової системи сучасної Італії сформувались у 60-ті роки ХІХ ст., коли була створена єдина незалежна італійська держава. На формування загальнонаціональної системи законодавства істотно вплинули кодекси Франції. На новому загальнонаціональному законодавстві, особливо цивільному, проявилось і те, що в Італії протягом багатьох століть зберігали свою силу й авторитет положення римського права, кодифіковані у VI ст. у Зводі законів Юстиніана і розвинені у працях численних шкіл італійських юристів, відомих в усій Європі.

У 1865 р. в Італії були прийняті Цивільний, Торговий, ЦПК та КПК. Тільки у 1889 р. був прийнятий КК, який справив помітний вплив на реформи кримінального законодавства в ряді інших країн Європи і Латинської Америки. Торговий і КПК були оновлені у 1882 і 1913 рр. У 1930 р. був прийнятий новий КК, а у 1942 р. – ЦПК і самостійний Навігаційний кодекс. Кодекси, прийняті у 1930-1942 рр., за винятком Навігаційного та КПК, виданих у 1987 і 1988 рр. у новій редакції, продовжують діяти і понині. Крах режиму Муссоліні привів до виключення з них лише порівняно невеликого числа норм, які безпосередньо відображали фашистську ідеологію, зокрема, у сфері кримінальної репресії та трудових відносин.

У сфері приватного права діє цілий ряд законодавчих актів, які заповнюють прогалини Цивільного кодексу або розвивають та конкретизують його положення, Італійський ЦК та Закон про шлюб, в силу великого впливу католицької церкви, допускали тільки юридично оформлене роздільне проживання подружжя, але не розлучення. Лише з 1970 р. Законом було передбачено кілька випадків, коли у судовому порядку після 5-7 років роздільного проживання розлучення може бути дозволене. Вимога консервативних сил скасувати цей Закон, винесена у 1974 р. на референдум, була відкинута більшістю населення країни. Прийнятий у 1987 р. Закон

визнав роздільне проживання подружжя протягом 3 років достатньою підставою для розлучення і передбачив можливість почергового виконання батьківських обов'язків розлученими чоловіком та дружиною.

Трудові відносини в Італії регулюються наряду із нормами ЦК рядом інших законодавчих актів. Конституція 1947 р. проголосила право на створення профспілок, на страйк, здійснюваний «у рамках законів», на рівність в оплаті праці чоловіків та жінок тощо. Важливу роль у визначенні умов праці та заробітної платні відіграють колективні договори, укладені між профспілками та організаціями підприємців. У 1970 р. був прийнятий Закон про захист свободи та достоїнства працівників. Має місце розвинена система законодавчих актів у сфері соціального забезпечення. Створено Союз пенсіонерів як частина профспілкового руху. Фонд загального обов'язкового соціального страхування формується із внесків підприємців і працівників. За рахунок цього фонду та з інших джерел здійснюється виплата пенсій за віком та інвалідністю і різного роду допомоги безробітним, незаможним, бездомним та іншим категоріям громадян. У 1988 р. проведена реформа система сімейної допомоги.

За останні десятиліття отримало великого розвитку законодавство, спрямоване на охорону довкілля та удосконалення цивільного права. ЦПК 1942 р. зазнав у 1950 р. змін. КК 1930 р. став одним із найбільш помітних явищ в історії буржуазного кримінального законодавства першої половини ХХ ст. У ньому знайшли відображення як традиційні принципи та інститути буржуазного кримінального права, розроблені класичною школою, так і деякі концепції антрополого-соціологічного напрямку. Наряду з покараннями за злочини, призначуваними відповідно до провини правопорушника, КК передбачав застосування заходів безпеки, нерідко пов'язаних з позбавленням волі, до осіб, визнаних «соціально небезпечними». Прийнятий одночасно з ним КПК 1930 р. надавав широкі повноваження виконавчій владі, органам поліції, прокурору та суддям на збиток інтересам обвинувачуваного, процесуальні гарантії для якого різко обмежені. У 1988 р. був виданий новий

КПК Італії, у якому підкреслюється необхідність дотримання конституційних принципів правосуддя і захисту прав особи, докладно регламентуються правовий статус учасників судового процесу, проблема збирання й оцінки доказів, питання попереднього розслідування та судового розгляду, оскарження вироку та інших судових постанов, а також процесуальна регламентація виконання покарань та заходів безпеки.

Джерела права. Основним джерелом права в Італії є законодавчі акти та інші нормативні правові акти. Значну роль відіграє Конституція 1947 р. – одна із найбільш демократичних західних конституцій ХХ ст., яка справила істотний вплив не тільки на зміни в кодексах та інших законах, але й на застосування раніш виданих норм. Особливе місце посідають Загальні положення про закон, які подаються перед текстом Цивільного кодексу 1942 р., але сферою застосування виходять за рамки одного цього Кодексу. В них дана характеристика і встановлена ієрархія різних джерел права – законів, підзаконних актів та звичаїв, а також викладені правила тлумачення будь-яких законів, у тому числі в області міжнародного приватного права. Окрім видання найважливіших законів, які офіційно називаються кодексами, в Італії розповсюджена практика публікації приватними видавництвами збірників законодавчих актів, що регулюють крупні правові інститути і також іменуються кодексами. Так називаються адміністративний, дорожній, аграрний кодекси, кодекси законів про охорону здоров'я, про народну освіту, про працю, про пенсії тощо.

Конституція 1947 р. допускає видання наряду із законами-актами, що приймаються безпосередньо Парламентом, і актів Уряду, що мають силу законів. «Законодавчі декрети» видаються Урядом у порядку делегованого законодавства, коли парламентом попередньо встановлюється коло питань, які підлягають регулюванню, і принципи їх вирішення. Так нерідко готуються нові кодекси. «Декрети-закони», навпаки, можуть бути видані Урядом за власною ініціативою «у випадку особливої необхідності та терміновості», але підлягають затвердженню Парламентом у межах 60 днів

після їх публікації. Цивільний кодекс 1942 р. нараховував 2969 статей і складався із 6 книг. Важливим доповненням до Цивільного став Навігаційний кодекс 1942 р., у якому регулюються правові питання морських, річкових та повітряних перевезень, у тому числі і трудові відносини на цих видах транспорту. У ньому містяться також норми про кримінальну й дисциплінарну відповідальність за порушення відповідних правил.

Після повалення фашистського режиму та прийняття Конституції 1947 р. кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство неодноразово зазнавало досить істотних змін. Важливе місце серед них належить, зокрема, Закону від 18 липня 1955 р., яким були розширені права захисту на попередньому слідстві і можливості оскарження дій суду. У зв'язку із тяганиною, властивою італійській системі судочинства, багато разів вносились зміни до законодавства, що визначає строки попереднього ув'язнення. У деяких законах, прийнятих за останні десятиліття, знайшла відображення тенденція до лібералізації кримінального законодавства. Законом № 220 1974 р. розширені права судді на пом'якшення покарання, у Законом № 689 1981 р. кримінальна відповідальність за всі перелічені в КК злочинні дії, які караються тільки штрафом, замінена адміністративною. Тим же Законом приписано замість короткотермінового тюремного ув'язнення застосовувати заходи, не пов'язані з позбавленням волі. В той же час виданий ряд актів, що передбачають посилення репресії та обмеження деяких процесуальних прав. Їхнє видання мотивувалось інтересами боротьби з мафією та учасниками терористичних угруповань. Це закони про контроль над особами, що підозрюються у приналежності до мафії 1965 р.; про заходи щодо охорони громадського порядку 1975 р., який розширює права поліції; про нагальні заходи з охорони демократичного порядку та громадської безпеки 1980 р., що дозволяє через телефон отримувати у прокурора дозвіл на арешт та обшуки. Сюди ж відноситься Закон про заходи на захист конституційного ладу 1982 р., який передбачає можливість пом'якшення

покарання терористів, що «розкаялись», якщо вони назвуть своїх співників у ході слідства, суду або під час відбування покарання. Смертна кара в Італії у мирний час скасована Конституцією 1947 р. Повністю цей вид покарання скасований в Італії у 1994 р.

Судова система. Загальну судову систему очолює Вищий касаційний суд із звичайною назвою – Касаційний суд. До функцій 23 апеляційних судів, які засідають у головних містах судових округів, входить розгляд апеляційних скарг на вироки і винесені по першій інстанції рішення трибуналів. Справи в них розглядаються колегіями у складі 5 професійних суддів. Трибунали розглядають як суд першої інстанції кримінальні і цивільні справи, які перевищують компетенцію преторій, а як друга інстанція – апеляційні скарги на винесені преторіями вироки та рішення. Усі справи в трибуналах розглядаються колегіями у складі 3 професійних суддів. Справи про найбільш серйозні кримінальні злочини входять до компетенції судів присяжних. У їхньому складі 2 професійні судді, один з яких головує, і 6 засідателів, що називаються «народними суддями». Усі вони складають єдину колегію і вироки виносяться ними на спільній нараді. Скарги на вироки цих судів розглядаються апеляційними судами присяжних, які створюються по одному або по два у кожному із судових округів апеляційних судів. Справи про менше тяжкі кримінальні злочини, за які може бути призначене до 3 років позбавлення волі, розглядаються в преторіях одноосібним суддею – претором. У більшості преторій один претор, в інших – декілька. Справи, в яких виносяться покарання, не пов'язане з позбавленням волі, розглядаються претором у спрощеному порядку і без участі сторін. У преторіях розглядаються також цивільні справи, суми позовів у яких перевищує компетенцію мирових суддів, і скарги на винесені мировими суддями рішення. Одноосібні мирові судді мають право розглядати лише цивільні справи з невеликою сумою позову. Вони не професіонали і не отримують жалування за свою діяльність.

У 1988 р. у кожному окрузі апеляційного суду був створений самостійний трибунал у справах неповнолітніх, який складається із двох професійних суддів і 2 експертів – чоловіків і жінок. Трибунал розглядає справи про правопорушення підлітків у віці до 18 років. Скарги на постанови трибуналу розглядаються в одній із палат апеляційного суду за участю 2 таких же експертів. Установи адміністративної юстиції в Італії створюють самостійну систему на чолі з Державною радою, одночасно і консультативним і судовим органом. Вона контролює законність актів Уряду та міністрів і розглядає скарги на рішення обласних адміністративних трибуналів. Ці трибунали мають місце у кожній із 20 областей і виступають як органи адміністративної юстиції першої інстанції, які розглядають скарги на постанови та дії численних виконавчих властей.

Судді призначаються Президентом за представленням міністра юстиції, як правило, з числа осіб, що мають вищу юридичну освіту, закінчили курси Міністерства юстиції і після конкурсного відбору зараховані на посаду суддівського аудитора – стажиста. Основну роль у призначенні та переміщенні суддів, незмінюваність яких проголошена у Конституції, відіграє Вища рада магістратури, очолювана Президентом. До неї входять за посадою перший заступник і генеральний прокурор Касаційного суду. Останні 30 членів Ради обираються на 4 роки кожен на 2/3 суддями із суддів різних інстанцій і на 1/3 – Парламентом із університетських професорів та адвокатів.

Органом конституційного контролю є Конституційний суд, який формально не відноситься до судової влади. Він має право приймати рішення про неконституційність законодавчих норм і скасовувати їх. Рішення Конституційного суду, як правило, сприяли втіленню в життя найбільш демократичних положень італійської Конституції. Він розглядає також спори про компенсацію між різними органами влади, між державою та областями держави або між областями і, нарешті, обвинувачення у порушенні конституційних норм, які висуваються проти Президента Республіки і

міністрів. Конституційний суд складається із 15 суддів, із яких 5 призначаються Президентом, 5 – Парламентом на спільному засіданні палат і 5 – вищими загальними та адміністративними судовими органами. Вони призначаються на 9-річний термін із числа досвідчених суддів, адвокатів та професорів-юристів. Голова обирається членами Конституційного суду.

Кримінальні справи розслідуються органами судової поліції, преторами, республіканськими прокурорами і слідчими судьями, які мають місце при трибуналах і призначаються із числа членів трибуналів. Обвинувачення у кримінальних справах підтримують в суді представники прокуратури або призначені преторами інші державні службовці, офіцери поліції. Генеральні прокурори при Касаційному та апеляційних судах, республіканські прокурори при трибуналах представляють із своїми співпрацівниками ієрархічно організовану систему, яка функціонує під егідою міністра юстиції. Представники прокуратури виступають в судах також під час розгляду деяких цивільних справ. Захист у кримінальних справах здійснюють адвокати або за вибором обвинувачуваного, або призначені у порядку безоплатної юридичної допомоги. У судовому розгляді цивільних справ сторони, як правило, повинні бути представлені адвокатами. До виступів у цивільних та кримінальних справах у Касаційному суді та інших вищих судах допускаються лише найбільш досвідчені і кваліфіковані адвокати, внесені до списку, який затверджується Вищою радою магістратури.

В Італії відсутній на національному рівні інститут, аналогічний омбудсману. У той же час Закон про устрій місцевої автономії 1990 р. містить обов'язкову норму про затвердження подібного інституту цивільного захисника (*difensore civico*) в усіх областях. Перші посади цивільних захисників були запроваджені в Тоскані та Лігурії ще у 1974 р. У наш час омбудсмани запроваджуються також на рівні провінцій і комун.

Вищим органом фінансового контролю є Рахунковий суд, запроваджений ще у 1862 р. Конституційно він визначений як допоміжний орган Уряду. На практиці Рахунковий суд наділяється функціями судової

інстанції, що здійснює контроль за правильністю використання державних фінансів. Він здійснює попередній контроль законності актів Уряду, а також наступний контроль виконання державного бюджету. Повноваження з призначення членів Рахункового суду належать Уряду на підставі Королівського декрету № 446 «Повноваження Ради міністрів» від 14 листопада 1901 р.

Правова система Королівства Бельгія

Державний устрій. За формою державно-територіального устрою Бельгія – федеративна держава, яка складається із суспільств і регіонів. Суспільства будуються за культурно-лінгвістичним принципом, а регіони – за мовно-територіальним. Бельгія має 3 суспільства: Французьке, Фламандське і Німецькомовне та 3 регіони: Валлонський, Фламандський та Брюссельський (двомовний). Перехід від унітарного до федерального устрою у Бельгії відбувся 1 січня 1989 р. у зв'язку із багаторічним конфліктом між двома основними національностями – фламандцями та франкомовними валлонами. У суспільствах та регіонах створені відповідні представницькі і виконавчі органи. Одночасно регіони розподіляються на 10 провінцій: по 5 у Фландрії та Валлонії. Діє Конституція 1831 р., до якої вносились поправки (останні – 2007 р.). За формою правління Бельгія – конституційна парламентська монархія. Конституція закріплює принцип розподілу гілок влади: законодавча влада здійснюється Королем і парламентом, виконавча – Королем та Урядом, судова – судами. Політичний режим – демократичний. Король – глава держави, його особа недоторканна. Він здійснює законодавчу і виконавчу владу. Законодавчі повноваження Король ділить з парламентом: затверджує і промульговує закони, може розпустити парламент, скликати його на надзвичайну сесію, відстрочити засідання палат на 1 місяць, залишити у владі уряд, який не користується довірою парламенту, і призначити нові вибори. Король призначає міністрів. Він укладає договори з

іноземними державами, проголошує війну й укладає мир, є головнокомандувачем збройних сил.

Парламент Бельгії – двопалатний. У Палаті представників до початку 2000 р. було 150 депутатів, обраних на 4 роки шляхом прямих виборів за пропорційною системою. У складі Сенату – 71 особа, із яких 1 – спадкоємець корони, 40 обираються прямими виборами (25 у Фландрії і 15 у Валлонії), по 10 осіб – із складу Фламандської ради і ради Французького суспільства, 1 – із ради Німецькомовного суспільства і відповідно по 6 та 4 нових членів кооптують сенатори-фламандці і сенатори-франкофони. Термін повноважень Сенату також дорівнює 4 рокам. Обидві палати – рівноправні. Ухвалена у 1970 р. поправка передбачає створення у кожній палаті французької і фламандської лінгвістичних груп, щоб попередити порушення прав осіб, які відносяться до різних мовних суспільств.

Щорічно обидві палати збираються на сесії, які тягнуться не менше 40 днів на рік. Засідання палат проводяться роздільно, але в деяких випадках, наприклад, прийняття присяги Короля, вони засідають спільно. У палатах створюються комітети, які відіграють важливу роль у законодавчій діяльності парламенту. Через них проходять усі законопроекти. Правом законодавчої ініціативи володіють усі депутати парламенту й уряд. Однак визнається пріоритет урядових законопроектів. У 1980 р. було встановлено, що закони, які стосуються національних та мовних проблем, можуть бути поставлені на голосування тільки за наявності «спеціальної більшості» у кожній лінгвістичній групі. Законопроект вважається прийнятим, якщо за нього проголосує не менше 2/3 «спеціальної більшості».

Парламент також затверджує бюджет, торгові договори чи угоди, які накладають на державу певні зобов'язання, щорічно вирішує питання про чисельність збройних сил, надає натуралізацію, призначає членів Верховного суду. Без згоди парламенту Король не може призначити собі спадкоємця за відсутності чоловічого потомства, не може стати главою іншої держави. Контрольні функції парламенту вичерпуються запитами і запитаннями. У

Конституції немає визначення уряду, хоча спеціальний розділ присвячений міністрам. Конституція встановлює, що його члени призначаються і звільняються Королем, однак Король повинен призначити уряд, який користується довірою парламенту. У формуванні уряду враховується національний принцип: число міністрів – представників валлонів та фламандців повинне бути рівним. Відразу ж після утворення уряду на розгляд парламенту вноситься урядова програма. Якщо програму не схвалить хоча б одна палата, а уряд не отримає вотуму довіри, він змушений піти у відставку.

Повноваження уряду законодавчо врегульовані в досить загальних рисах. Прем'єр-міністр володіє досить широкими повноваженнями, хоча в Конституції про них нічого не сказано. Вони закріплені в ряді нормативних актів, зокрема, у Королівському указі 1939 р. про створення служби загального управління та у Регентському указі 1946 р. Глава уряду визначає основні напрямки діяльності Ради міністрів, організує його роботу, визначає порядок денний, висловлює думки, які лягають в основу ухвалених рішень. Він є зв'язковою ланкою між Королем та виконавчими органами, регулярно інформує Короля про основні проблеми, що постають перед державою, виступає від імені уряду в парламенті, викладає урядову програму і несе за неї відповідальність, до нього звертаються інтерпеляції. Рішення уряду набувають форми королівських указів або міністерських декретів. У певних випадках уряд здійснює законодавчі функції, делеговані йому парламентом.

Державна рада – правовий орган, який вирішує питання про відповідність Конституції законопроектів, представлених на розгляд парламенту. Членів Ради призначає Король довічно із осіб, що мають звання доктора права і не менше 10 років виконували судові функції або викладали право в університеті. На чолі провінцій стоять призначені Королем губернатори, які управляють спільно з виборними провінційними радами та постійними депутаціями – виконавчими органами.

Правова система. З моменту утворення у 1830 р. самостійної бельгійської держави основу її законодавства склали п'ять французьких кодексів: Цивільний, Торговий, Кримінальний, Цивільно-процесуальний та Кримінально-процесуальний, які були видані у 1804-1810 рр., коли Бельгія перебувала під владою Наполеона. Усі вони справили вирішальний вплив на розвиток бельгійського права, а Цивільний кодекс діє й сьогодні, хоча у ньому замінені цілі розділи, внесені нові положення, змінилось формулювання більшості статей. В результаті реформ 1958 р. і 1976 р. зазнали значної переробки положення, які відносяться до прав та взаємних обов'язків подружжя. Однак статті, які регулюють право власності та зобов'язальне право, не зазнали принципових змін.

Торговий кодекс Бельгії зазнав неодноразових реформ 1935, 1956, 1975 рр. У 1935 р. до нього як самостійний розділ внесений Закон про компанії. У 1986 р. був виданий Закон про індивідуальні товариства з обмеженою відповідальністю єдиного учасника. Трудові відносини в Бельгії багато в чому визначаються Пактом про соціальну солідарність, укладеним представниками профспілок та підприємців у 1944 р. у підпіллі під час нацистської окупації. У відповідності до нього участь в управлінні виробництвом на підприємствах беруть делегації персоналу. На рівні галузей створені паритетні комісії з представників профспілок та підприємців, на загальнодержавному рівні функціонує Національна рада праці, Центральна рада економіки та інші органи. Має місце розвинена система трудового законодавства, яка охоплює акти, що регулюють загальні умови праці, зокрема, Закон про працю 1971 р., та конкретні питання найму і звільнення, техніки безпеки тощо. Закон про договори найму 1978 р. увів поняття «справедливого звільнення», яке застосовується до конкретного працівника. Відповідно до Закону про колективні договори та паритетні комісії 1968 р. більшість питань трудових відносин регулюється в колективних договорах. Під час їх укладання представники робітників нерідко беруть зобов'язання не вдаватись до страйків, якщо підприємці не порушать умов договору. В

галузевих колективних договорах визначаються рівні заробітної платні, вік виходу на пенсію, санітарні норми тощо. Права державних службовців на створення профспілок та укладання колективних договорів визнані в Бельгії з 1974 р.

В країні має місце розвинена система соціального забезпечення. Законодавство у цій області в основному представляє собою реалізацію постанов Європейського союзу (ЄС) і передбачає умови та порядок призначення пенсій за віком та інвалідністю, страхування від безробіття, захворювань, наприклад, Закон 1971 р. та Королівська постанова 1987 р. про допомогу у нещасних випадках на виробництві. Закон про збереження природи 1971 р. передбачає захист флори, фауни, лісів, створення національних парків. У 1960-ті роки були видані закони про захист моря від забруднення паливними відходами (1962), про боротьбу із забрудненням атмосферного повітря (1964), Королівський декрет про вимоги, які висуваються до питної води (1965) тощо. У 1975 р. видано Закон про захист тварин, який встановив кримінальні санкції за жорстоке поводження з ними, у 1988 р. – королівські постанови про заходи проти забруднення повітря автомобільними вихлопами та про заходи щодо збереження рибних запасів.

Чинний КК 1867 р. укладено під впливом французького КК 1810 р., однак він істотно відрізняється від нього. Смертна кара була скасована за загальнокримінальні злочини з 1983 р. Після страти нацистських злочинців у 1944-1950 рр. смертні вироки у виконання не приводились. У 1996 р. парламент Бельгії скасував смертну кару за усі злочини. КПК 1878 р. з моменту його видання й до сьогодення включає цілі розділи з КПК Франції 1808 р. У 1967 р. був виданий Судовий кодекс, який регулює організацію судів та трибуналів, їх компетенцію та процедуру діяльності. З його прийняттям був скасований раніш чинний ЦПК, а питанням, які він раніш регулював, присвячений розділ IV Судового кодексу. Поряд з означеними основними кодексами діє ряд консолідованих актів, які нерідко також називаються кодексами: Виборчий, Лісний, Сільськогосподарський,

Податковий тощо. Починаючи з 1960-х років у Бельгії видані нідерландською мовою тексти Конституції, Цивільного й Кримінального кодексів та інших актів, які користуються з однаковою силою з французьким оригіналом.

Судова система. Касаційний суд – вища ланка бельгійської судової системи, зазнав ґрунтовної реформи у 1967 р. Його рішення виносяться завжди тільки у конкретних справах, але справляють істотний вплив на судову практику в цілому. В країні є 5 апеляційних судів, які розглядають скарги на постанови трибуналів першої інстанції у кримінальних та цивільних справах, а також на рішення комерційного трибуналу, і 5 апеляційних судів з трудових спорів, які розглядають скарги на рішення відповідних трибуналів. У кожній із 9 провінцій Бельгії один раз на квартал збираються сесії суду присяжних, які розглядають справи про найбільш серйозні злочини. Він складається з 3 професійних суддів та 12 присяжних засідателів. Вироки суду присяжних не можуть бути оскаржені в апеляційній інстанції і лише Касаційний суд має право їх скасувати.

Основна ланка бельгійської судової системи – трибунали першої інстанції, з трудових спорів та комерційні. Вони функціонують у кожному із 26 судових округів, складаються із 1 або 3 професійних суддів і розглядають основну масу цивільних справ, а також кримінальні справи з усіх злочинів, за які може бути призначено понад 7 діб арешту, за винятком віднесених до компетенції суду присяжних. Ці суди розглядають також скарги на постанови мирових суддів з цивільних та кримінальних справ. Трибунали із трудових спорів складаються з одного професійного судді та представників від підприємців та найманих працівників. Вони розглядають конфлікти, пов'язані із звільненням, спори про компенсації з приводу нещасних випадків на виробництві, про пенсійне забезпечення тощо. До складу кожного комерційного трибуналу входять поряд з професійним суддею по 2 представники ділових кіл – торговельників, підприємців тощо. Вони розглядають справи по першій інстанції, спори, які виникають у сфері

торгових відносин, а також скарги на відповідні рішення мирових суддів. Низова ланка системи – мирові суди, у яких судді одноосібно розглядають справи з малозначними злочинами, спори у цивільних і торгових справах з невеликою сумою позову, а також деякі спори немайнового характеру. У розгляді цивільних справ обов’язкова попередня процедура, мета якої – примирення сторін. Є також суди у справах неповнолітніх.

На початку 1980-х років в системі бельгійських судових установ виник Арбітражний суд. Він розглядав скарги на порушення прав «нації та громадянина» і міг визнавати недійсними – в силу суперечності Конституції та правам людини – законодавчі акти або їх окремі положення, підзаконні акти, а також постанови місцевих органів самоврядування. У 1988 р. він був перетворений на Конституційний суд. У Законі, який визначив його компетенцію, підкреслюється, що він контролює дотримання конституційних прав та свобод окремих громадян і національних общин та меншин.

У 1998 р. у Бельгії запроваджено Вищу раду правосуддя, яка складається з рівного числа магістратів суддівського корпусу й прокуратури, з одного боку, і призначених Сенатом представників громадянського суспільства – з іншого. Цей орган самоврядування суддівського товариства висуває кандидатів для призначення на посади суддів і прокурорів від імені монарха, відповідає за підготовку суддів та прокурорів, готує пропозиції щодо організації та діяльності судової системи, здійснює загальний нагляд за функціонуванням останньої. Судді призначаються довічно. Вони йдуть у відставку по досягненні встановленого законом віку.

Прокуратура функціонує під егідою Міністерства юстиції. При Касаційному суді діє перший генеральний прокурор та кілька його помічників – генеральних адвокатів, які дають висновки з правових питань. В апеляційних судах, а також в апеляційних судах з трудових спорів виступають генеральні прокурори, генеральні аудиторі, генеральні адвокати та інші чиновники. В трибуналах першої інстанції та комерційних трибуналах – королівські прокурори або їхні заступники, як підтримують

звинувачення у кримінальних справах або дають висновок у деяких категоріях цивільних справ. В трибуналах з трудових спорів як представники прокуратури виступають аудиторі з трудових спорів або їхні заступники.

Правовий статус адвокатів визначається Судовим кодексом 1967 р. У відповідності до нього функції адвоката може виконувати лише той, хто є бельгійським підданим або громадянином однієї із країн ЄС, має диплом доктора права, приніс присягу й зарахований рішенням ради «Орден адвокатів» до складу адвокатської корпорації або до списку стажистів. Для отримання посади адвоката необхідне 3-річне стажування. У Касаційному суді можуть виступати у цивільних справах лише адвокати, призначені Королем в «Орден адвокатів при Касаційному суді» за рекомендацією цього суду та міністра юстиції із досвідчених адвокатів з 10-річним стажем.

Вищим органом фінансового контролю є Рахункова палата, члени якої призначаються Палатою представників. Вона слідкує за дотриманням бюджетної дисципліни, здійснює загальний контроль за операціями, пов'язаними із встановленням та стягнення податків, затверджує рахунки різних державних адміністративних органів. Загальний державний фінансовий звіт представляється Палаті представників із зауваженнями Рахункової палати.

Правова система Королівства Нідерланди

Державний устрій. За формою державно-територіального устрою Нідерланди – децентралізована унітарна держава, розподілена на 12 провінцій. Діє Конституція у редакції 1983 р. із правками станом на 2008 р. Вона складається із Статуту Королівства Нідерланди (29 грудня 1954 р.) та Основного Закону 1848 р. За формою правління Нідерланди – конституційна парламентська монархія. Політичний режим – демократичний. Глава держави – Король (Королева). Спадкоємцем Короля є старший син. За відсутності прямих спадкоємців, глава держави може бути призначений парламентом.

Король спільно з парламентом здійснює законодавчу владу, укупі з урядом – виконавчу, через суди – судову. Він призначає Прем'єр-міністра і за його рекомендацією останніх міністрів і комісарів провінцій, щорічно виступає у парламенті з доповіддю про основні напрямки державної політики. Король затверджує законопроекти, керує зовнішніми відносинами, володіє правом помилування. Однак значне число його функцій здійснює уряд. Особа Короля недоторканна. При Королі діє дорадчий орган – Державна рада. Це найстаріший і один із найважливіших державних органів. Його члени призначаються Королем довічно за рекомендацією міністра внутрішніх справ та після наради з міністром юстиції. Президентом державної ради є Король, хоча реально нею керує віце-президент. Рада попередньо розглядає законопроекти, адміністративні спори, королівські декрети, пропозиції відносно міжнародних договорів.

Законодавчу владу спільно з Королем здійснює парламент – Генеральні штати у складі Першої і Другої палат. До Першої (верхньої) палати входять 75 депутатів, обраних провінційними штатами (радами) на основі пропорційного представництва на 4 роки. Друга палата (нижня) у складі 150 членів обирається шляхом загальних прямих виборів за тією ж системою і на той же термін. Тільки Друга палата володіє правом законодавчої ініціативи і правом вносити зміни до законопроектів. Перша палата може тільки ухвалити або відхилити законопроект. Будь-який законопроект підлягає ухваленню обома палатами і затвердженню Королем.

Виконавча влада здійснюється спільно Королем та Кабінетом міністрів, який складається із уряду Нідерландів і міністрів, що представляють Нідерландські Антильські острови та Арубу. Вони призначаються й звільняються Королем, є представниками партій, що отримали більшість місць у парламенті. Уряд відповідальний перед Генеральними штатами. Парламентський контроль за його діяльністю здійснюється у формі інтерпеляцій, усних запитань до міністрів та роботи слідчих комісій. У провінціях діють органи місцевого самоврядування – провінційні штати,

обирані прямим голосуванням по пропорційній системі на 4 роки. Вони включають від 31 до 83 радників в залежності від чисельності населення. Голова провінційних штатів – комісар, призначуваний королем на 6 років. Виконавча влада представлена виконавчим комітетом від 3 до 9 членів, який обирається провінційними штатами із свого складу на 4 роки.

Правова система. Нідерланди належать до романо-германської правової сім'ї. Починаючи з XV ст. в провінції Голландія стала складатись система римсько-голландського права, яка досягла свого розквіту під час Республіки Сполучених провінцій (XVII ст. – 1795 р.). У ній своєрідно переплітались традиційні інститути римського права, норми середньовічного права германських держав і торгові звичаї портових міст. У розвитку цієї системи вирішальна роль належала не законодавству, а судовим рішенням, які старанно збирались і постійно публікувались. Велике значення мали й праці голландських юристів – Гуго Гроція, Філіппа Лейдена, Симона ван Лувена та інших, у яких докладно викладались загальні принципи та окремі інститути римського і римсько-голландського права й одночасно коментувались Звід законів Юстиніан, інші збірники законів, а також судова практика місцевих судів. Протягом 2 століть, що передували Великій Французькій революції 1789 р., голландські університети посідали провідні позиції серед різних правових шкіл Європи того часу. У самих Нідерландах римсько-голландське право було скасоване у 1795 р. в результаті завоювання країни французькими військами та проголошення так званої Батавської республіки. Однак воно довгий час продовжувало застосовуватись у голландських колоніях в Азії та Африці і слугує формальною основою системи ПАР.

Сучасна правова система Нідерландів у своїх основних рисах стала формуватись на початку XIX ст. У 1810 р., коли Нідерланди були проголошені частиною Французької імперії, на її території було офіційно введене французьке законодавство. Після краху імперії Наполеона та проголошення самостійного Королівства Нідерландів у 1814 р. цивільний та інші французькі кодекси були залишені в силі. У 1838-1866 рр. були видані

Цивільний і Торговий кодекси, Закон про організацію судів та ЦПК. Наприкінці XIX і в XX ст. голландське право відчуло вплив германської правової традиції, швейцарського, австрійського і англійського права. В останні десятиліття XX ст. правовий розвиток Нідерландів носив самостійний й іноді оригінальний характер, демонструючи іншим країнам нові, неординарні підходи та рішення в різних областях. Головним джерелом права в Нідерландах є законодавство. Поряд з цим, перш за все у сфері цивільних, торгових і морських відносин, діють норми звичаєвого права, що зафіксовано у відповідних кодексах та законах. Істотну роль у тлумаченні та застосуванні загальних правових принципів та інститутів, особливо у перший період дії Цивільного кодексу 1838 р., відігравали рішення Верховного суду, які часто заповнювали пробіли в праві, хоча офіційно вони ніколи не визнавались джерелом права. Нарешті, особливим джерелом права у Нідерландах визнаються на практиці «конституційні угоди», які визначають принципи верховенства закону, призначення й зміщення міністрів, здійснення права розпуску Генеральних штатів.

ЦК 1838 р. Нідерландів був укладений під досить значним впливом французького ЦК 1804 р. Однак ЦК Нідерландів відрізнявся самостійною, досить вдалою системою розположення матеріалу й оригінальним трактуванням окремих правових інститутів. Структура кодексу і зміст основних його положень залишались незмінними на протязі понад століття. Внесені до нього виправлення мали, як правило, характер самостійних законів: про захист дітей 1905 р., про режим власності подружжя 1956 р., про всиновлення 1956 р. тощо. Новий ЦК 1992 р. інкорпорував закони, що існували окремо від ЦК й ТК і узагальнив накопичену судову практику в області цивільного й торгового права. Були усунуті невизначеності попереднього законодавства, а останнє приведене до відповідності стандартам Європейського союзу. ЦК Нідерландів 1992 р. – найновіший із цивільних кодексів країн Західної Європи. Він відображає найважливіші тенденції у розвитку сучасного цивільного і торгового права. В ЦК

передбачені заходи захисту дрібних підприємців від монополістів, розширено захист дітей, споживачів, неповнолітніх, жертв незаконних актів. Вік повноліття скорочено до 18 років, розширені права заміжніх жінок. Це перший європейський кодекс, у якому втілена концепція права споживачів. Поняття «розумність» і «справедливість» використовуються у зобов'язальному праві для зазначення добросовісності і є додатковим джерелом контрактних зобов'язань, відмінним від закону та звичаю. У деліктному праві основна новація полягає у переході від «відповідальності, заснованій на вині», до «відповідальності за ризик», яка не була відома римсько-голландському праву. ЦПК Нідерландів 1838 р. з наступними змінами зберігає дію. У судовій процедурі важливе місце посідає обмін сторін письмовими документами: усні виступи представників сторін відіграють другорядну роль.

Джерелом сімейного права є глави 6, 7 та 8 ЦК, Закон «Про спільність майна» 1970 р., Закон «Про розлучення» 1993 р., положення стосовно сімейного життя Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Нідерланди – перша країна в Європі, яка дозволила брати одностатеві шлюби, до того ж така сім'я може виховувати дитину. У деяких муніципалітетах ведеться «регістр співжиття без шлюбу», у якому лесбійки та гомосексуалісти мають право офіційно зареєструвати контракт про співжиття. У випадку припинення подружньої власності кожен член подружжя має право на половину цього майна. Принцип вини втратив значення, дозволене розлучення за обоюдною згодою подружжя у випадку «незворотного розпаду шлюбу». Сторонам надане право самостійного вирішення конфлікту, а суддя виконує нотаріальну функцію засвідчення розлучення. Новий ЦК покращив становище позашлюбних дітей, які отримали право носити ім'я матері. Батько дитини, що народилась поза шлюбом, може бути зобов'язаний судом сплачувати грошове утримання дитини, яку він відмовляється всиновити, до досягнення нею повноліття.

Питання трудового права регулюються ЦК, надзвичайним декретом про трудові відносини 1945 р., законами про професійні організації 1950 р., про повідомлення про колективні звільнення 1976 р., про колективні трудові угоди 1927 р. із змінами 1995 р., про мінімальну заробітну платню та мінімальні відпусткові 1968 р., про заробітну платню 1970 р.

В Нідерландах має місце розвинута система законодавства в області соціального забезпечення: закони про соціальну допомогу 1963 р., про допомогу безробітним 1986 р., про допомогу у випадку захворювання 1964 р., про пенсійне забезпечення за віком 1956 р., про допомогу непрацездатним 1975 р., про допомогу дітям 1962 р. Сім'ї отримують допомогу на утримання дітей до 17 років, якщо ті залишили школу і не мають роботи – до 21 року, а якщо вони виконують домашні обов'язки або є студентами й не отримують стипендії – до 25 років. Одинок, батьки, що виховують дитину, молодшу за 12 років, мають додаткову пільгу в обсязі 6 % доходу.

Перший нідерландський КК був виданий у 1809 р. У 1811 р., після приєднання країни до Франції, кодекс 1809 р. був замінений французьким КК 1810 р., який і після звільнення продовжував застосовуватись протягом кількох десятиліть. Лише у 1881 р. був виданий КК під впливом французького КК 1810 р. та германського КК 1871 р. Усі злочинні дії діляться у кодексі на дві категорії: злочини та проступки. Зміни в КК вносились у 1905 р., у 1915 р., у 1986 р. КК передбачає наступні види основних покарань: тюремне ув'язнення – за скоєні злочини; арешт – за кримінальні проступки та деякі злочини; громадські роботи, штраф – за дії обох категорій; умовні вироки. Довічне ув'язнення може бути призначене за неумисне вбивство за обтяжливих обставин та навмисне вбивство. Як альтернативу суд має право використати тюремне ув'язнення терміном на 20 років. Смертна кара заборонена у 1870 р. Після Другої світової війни вона знову вводиться за злочини й небезпечний колабораціонізм з ворогом, але не застосовується з 1952 р. У 1982 р. смертна кара скасована. Додатковими покараннями є: позбавлення спеціальних прав – права на водіння, права

виставляти свою кандидатуру на виборах, обіймати публічну посаду, практикувати певні професії; поміщення у трудовий табір; публікація судового рішення, конфіскація майна. Судді надана можливість накладати одне або кілька додаткових покарань замість основного.

Суд має право пом'якшити покарання на свій розсуд і визнати особу винною, не призначаючи покарання, аргументуючи «судове помилування». Найтяжчим покаранням за усі злочини став штраф. Загальне кримінальне право створює основу окремих галузей: воєнне кримінальне право, податкове кримінальне право, кримінальне право про дорожній рух, соціально-економічне кримінальне право, ювенальне кримінальне право. До неповнолітніх застосовуються догана; штраф від 5 до 500 гульденів, затримання від 4 годин до 14 днів, направлення у виправну школу від 1 до 6 місяців. Термін застосування «некаральних» санкцій не визначений, але вони знімаються з досягненням 18 років. Мінімальний вік кримінальної відповідальності неповнолітніх – 12 років, максимальний – 21 рік. Суди можуть застосувати до неповнолітніх положення «загального» кримінального права, беручи до уваги тяжкість покарання та характер правопорушення. Суди уповноважені також використовувати положення ювенального кримінального права стосовно осіб старіших за 18 років, але які не досягли 21 року.

В Нідерландах відсутнє обов'язкове кримінальне переслідування. Відмова публічного обвинувача від кримінального переслідування можлива на наступних підставах: «технічна відмова» – відсутність доказів, достатніх для кримінального переслідування; «дискреційна відмова», її недоцільність з причин «публічного інтересу», політичних міркувань, а також у зв'язку з тим, що інші види покарань або міри більш прийнятні; переслідування надмірне, несправедливе або неефективне з урахуванням особистості правопорушника і не відповідає інтересам постраждалого. Можливі «безумовна» і «умовна» відмова від переслідування з винесенням порушнику догани або без неї. Такими умовами можуть бути сплата державі грошової

суми, повна чи часткова компенсація збитку жертві злочину, відмова від предметів, які були зафіксовані або підлягають конфіскації, сплата державі грошової суми, яка у меншій мірі рівна прибутку, який отримано в результаті скоєного. «Умовна» відмова використовується тільки на досудовій стадії. Закон про Генеральних прокурорів 1976 р. визначив стандарти відмови від переслідування у справах, пов'язаних з наркотиками: володіння «м'якими» наркотиками до 5 грамів, використання невеликої кількості «жорстких» наркотиків особою, яка не має судимості.

Презумпція невинуватості не сформульована як принцип кримінальної поліції. Публічні обвинувачі вважаються магістратами, що діють в суспільних інтересах. В стадії судового розгляду елементи змагальності проявляються у більшій мірі, однак суддя активний і домінує, а публічний обвинувач несе вагу надання доказів, але не доведення. Основною метою судового провадження є встановлення істини. Суддя може обмежити право допиту свідків сторонами і перехресний допит недопустимий.

Судова система. Судова система Нідерландів заснована на Конституції та Законі про судову організацію 1827 р. із змінами 1911 та 1971 рр. Очолює судову систему Верховний суд, який забезпечує одноманітне тлумачення та застосування законів на всій території країни, а також відіграє значну роль у розвитку права. Юрисдикція Верховного суду обмежена питаннями права. Верховний суд розглядає як вища й остання інстанція касаційні скарги звинуваченого і Публічного обвинувача на рішення нижчих судів після розгляду справи апеляційним судом і верховних судів Нідерландських Антиль та Аруби, а також заяви генерального прокурора при Верховному суді про касацію в інтересах права на рішення, якими застосовані неналежні норми права або порушено процес. Як перша й остання інстанція Верховний суд вирішує справи у звинуваченні парламентарів, міністрів та інших вищих посадових осіб у скоєних на службі злочинах.

Апеляційні суди розглядають апеляції на рішення та вироки окружних судів у цивільних та кримінальних справах, скарги на рішення

адміністративних органів з питань оподаткування. В апеляційному суді Арнему є також відділення, де розглядаються скарги на рішення кантональних судів у питаннях земельної оренди та на відмови у видачі ліцензій. Одне з відділень апеляційного суду Амстердаму розглядає спори, пов'язані з діяльністю компаній. Окружні суди розглядають по першій інстанції усі цивільні й кримінальні справи, крім зовсім незначних, а також скарги на постанови кантональних (субокружних) судів, крім вироків про штраф на суму до 250 гульденів. справи про порушення неповнолітніх розглядають судді, які спеціалізуються на цьому. До 1998 р. нижчою судовою інстанцією були кантональні – субокружні, фактично районні суди, в яких судді одноосібно розглядали малозначні цивільні спори та справи про злочинні дії, що відносяться до категорії проступків. У 1998 р. субокружні суди були інтегровані в окружні й утворені суди першої інстанції, однак збережено право оскарження одноосібних рішень судді в окружний суд. Суди присяжних в Нідерландах відсутні. Воєнні суди скасовані у 1991 р.

У Нідерландах відсутня система конституційного контролю. Для судової влади закони мають верховенство над Конституцією. Суди мають право оцінювати конституційність підзаконних актів муніципалітетів, провінцій та публічних органів.

Згідно Закону про адвокатів 1952 р. поведінку адвокатів контролюють дисциплінарні суди, членами яких є судді, призначені міністром юстиції, і адвокати, обрані своїми колегами. Оскарження можливе в Дисциплінарний апеляційний суд в Утрехті. Рішення приватних судів можуть переглядатись у порядку судового контролю. Публічні дисциплінарні суди розглядають справи про недбале лікування хворих.

Адміністративно-правова реформа 1990-х років привела до кодифікації загальної частини адміністративного права, реформи адміністративної юстиції та інтеграції адміністративних і звичайних судів. У 1993 р. Відділення адміністративних спорів та Судове відділення злились у Відділення адміністративного права, що розглядає справи осіб, які

відмовились від воєнної служби за переконаннями; спори, пов'язані з застосуванням законодавства про вибори та освіту; справи по скаргах на рішення відділень адміністративного права окружних судів, крім справ про соціальний захист та справ, сторони яких є державні службовці, апеляції з яких розглядаються Центральною радою апеляцій. Адміністративні відділення окружних судів стали виконувати функції по соціальному забезпеченню. Широко розповсюджені позасудові інститути вирішення спорів – арбітраж. Арбітри можуть бути обрані за бажанням сторін. Профспілки створюють комісії для вирішення скарг споживачів. Засоби масової інформації встановлюють «омбудсманів» у «колективних справах споживачів». Функціонує множина інститутів-посередників розведення.

Судді призначаються Королем за рекомендацією міністра юстиції. Щоб стати суддею, необхідно мати юридичну освіту, закінчити Академію магістратури або попрацювати у судовій канцелярії, адвокатурі, Службі публічного звинувачення 7-8 років. Суддя Верховного суду призначається з 3 кандидатур, представлених Другою палатою Генеральних штатів. Судді повинні піти у відставку по досягненні 70 років і можуть бути усунені від посади Верховним судом «на підставі явної непридатності». Публічні обвинувачі навчаються у тому ж порядку. За винятком службовців дорожньої поліції, вони повинні мати юридичну освіту.

Служба публічного звинувачення функціонує у кожному суді і підконтрольна міністру юстиції. Вона, як правило, не має відношення до цивільних справ, однак генеральний прокурор та його заступники, генеральний атторней при Верховному суді уповноважені давати поради у цивільних справах, дозволених Верховним судом. Генеральний прокурор має право подати касаційну скаргу у Верховний суд в інтересах права проти будь-якого остаточного рішення нижчого суду після вичерпання звичайних засобів правового захисту. Він своєю ініціативою збуджує кримінальні справи, що перебувають у компетенції Верховного суду. Служба публічного звинувачення також виконує судові рішення. Генеральний прокурор

призначається Королем на невизначений термін і йде на пенсію у віці 70 років. Публічні обвинувачі окружних судів призначаються Королем за представленням міністра юстиції і йдуть у відставку у віці 65 років. Генеральний прокурор незалежний від міністра юстиції. Останні обвинувачі формально підпорядковані йому, однак на практиці самостійні.

Важливу роль в системі правосуддя відіграють адвокати. Випускник університету може вступити в Нідерландську асоціацію адвокатів. Протягом 3 років він працює під керівництвом досвідченого адвоката, проходить курси й складає екзамени. Існують три основні типи адвокатури: загальна; соціальна; комерційна бізнес-адвокатура. Представляти інтереси громадян у судах можуть як адвокати, та і інші особи, які мають юридичну освіту, наприклад, «судові службовці». Адвокати, які є членами Асоціації, не мають права надавати юридичні послуги у сферах бізнесу та управління. Функціонує консультативний сектор численних Бюро юридичної допомоги; Центри юридичної допомоги; добровільні юридичні магазини тощо. Профспілки, муніципальні служби та асоціації споживачів пропонують безкоштовні юридичні консультації.

Правова система Великого герцогства Люксембург

Державний устрій. Люксембург – унітарна держава, розділена на 3 округи, які, у свою чергу, – на кантони. Представницьких органів у цих адміністративних одиницях немає, і функції місцевої адміністрації виконуються посадовими особами, призначеними Урядом: в округах – комісарами, в кантонах – бургомістрами. Діє Конституція 1868 р. з численними змінами. У 1919 р. було встановлено, що суверенна влада походить від народу, анульовано усі секретні договори, уведено загальне виборче право на основі пропорційного представництва, у 1948 р. істотно розширений список демократичних прав і свобод громадян. Проголошувались нові соціально-економічні свободи. Декларація про перегляд Конституції від 29 квітня 1954 р. надала уряду право за бажанням

відмовитись від частини національного суверенітету й передати його наднаціональним органам. Конституція проголосила Велике Герцогство Люксембург конституційною монархією.

Главою держави є Великий герцог, який представляє країну у зовнішніх відносинах, укладає міжнародні договори, має право за згодою парламенту об'явити війну та укласти мир. Він призначає і звільняє членів уряду, бере участь у здійсненні законодавчої влади шляхом реалізації свого права законодавчої ініціативи, затвердження й оприлюднення ухвалених законів, відкриває і закриває його сесії, може відкласти його засідання, а у випадку необхідності – скликати надзвичайну сесію або розпустити парламент. Йому належать і деякі судові повноваження.

Законодавча влада здійснюється парламентом – Палатою депутатів, представницьким однопалатним органом, обраним терміном на 5 років шляхом загальних виборів на основі пропорційного представництва. У складі Палати депутатів 60 членів. Головна її функція – ухвалення законів. Процедура ухвалення законів наступна: перш ніж поставити на голосування той чи інший законопроект, Палата депутатів повинна направити його на розгляд до спеціально створеної секції. Після висновку секції законопроект виноситься на голосування. У випадку ухвалення закону Палатою депутатів він підлягає затвердженню Великим герцогом і підпису міністра, до компетенції якого відноситься. Закон вступає в силу через три дні після опублікування.

Уряд Люксембургу здійснює виконавчу владу, яка формально належить Великому герцогу. Фактично він проводить усю внутрішню і зовнішню політику. Уряд складається з голови, який називається Державним міністром, і міністрів. Члени уряду не можуть бути депутатами парламенту. Кожен міністр керує кількома міністерствами. За свою діяльність уряд несе відповідальність перед Палатою депутатів. Для надання урядові допомоги створено інститут радників уряду. У структурі державних органів Люксембургу досить помітну роль відіграє Державна рада. Її складають вищі

посадові особи суду й прокуратури та найбільш високопоставлені чиновники. Члени Ради призначаються Великим герцогом довічно, однак він має право усунути їх від посади, вказавши мотиви свого рішення. Найбільш важливі функції Ради – розгляд і обговорення законопроектів та адміністративна юрисдикція. Будь-який законопроект, перш ніж він надійде до Палати депутатів, повинен бути розглянутим Державною радою. Рада висловлює свою думку про законопроект і передає її Великому герцогу, який і направляє проект у Палату депутатів. Державна рада не тільки володіє правом висловити свою думку про законопроект, але має право і відкладного вето. Державна рада є вищим органом у розгляді адміністративних справ. Вона розглядає скарги на дії посадових осіб, адміністративні спори, застосовує дисциплінарні покарання державних службовців.

Правова система. Люксембург належить до романо-германської правової сім'ї. Його сучасна правова система у головних рисах склалась після утворення самостійної держави у 1815 р. Істотний вплив на розвиток права та судової системи справили французькі закони, які діяли у 1794-1814 рр. на території країни в результаті її окупації Францією. Довгий час Люксембург був пов'язаний митними та іншими союзами з Бельгією або германськими державами й у 1815-1890 рр. перебував в особистій унії з Нідерландами. З 1948 р. він входить разом з Бельгією та Нідерландами до економічного об'єднання Бенілюкс. Після утворення самостійної держави у Люксембурзі продовжували діяти Цивільний кодекс Наполеона 1804 р. та інші французькі кодекси. Лише з часом деякі з них були замінені новими законодавчими актами, нерідко, однак, орієнтованими на ті ж французькі кодекси. Правові відносини у Люксембурзі регулюються виданими парламентом актами і постановами Великого герцога, виданими у порядку делегованого законодавства.

Цивільний кодекс Наполеона продовжує діяти у Люксембурзі, до того ж тут він зазнає менших виправлень та доповнень, ніж у самій Франції. Це відноситься, зокрема, до положень про шлюб, сім'ю, успадкування тощо.

Лише в нормах, що регулюють питання рухомого майна, кредиту та деяких інших, люксембурзький законодавець відступив від його первісних положень. Продовжує діяти і Торговий кодекс Франції 1807 р. За винятком деяких розділів, які не зазнали скільки-небудь помітних змін, більшість його положень, як і в Франції, була з часом досить істотно перетворена. Починаючи з 1915 р. видано ряд законів, що регулюють діяльність акціонерних товариств, які уклались під явним впливом бельгійського законодавства. Разом з тим люксембурзькі закони у питаннях діяльності сільськогосподарських кооперативів 1900, 1915, 1945 рр. визнаються абсолютно самостійними. До того ж вони справили певний вплив на право інших держав. У 1973 р. проведено істотну реформу усього законодавства про компанії. Досить великий розвиток вже у ХХ ст. в країні отримало соціальне законодавство. У 1901-1911 рр. введено страхування від захворювань, від нещасних випадків на виробництві, виплата пенсій по інвалідності та за віком, у 1921 р. – виплата протягом певного часу допомоги через «вимушене безробіття» для деяких професійних груп, яка пізніше поступово розповсюдилась на більш широкі прошарки населення.

У 1925 р. був виданий Кодекс соціального страхування. Відносини службовців приватних установ регулюються особливим законом 1919 р. з наступними змінами 1937, 1962 рр. та іншими. У 1945 р. видано Указ Великого герцога про запровадження національної погоджувальної служби, що наглядає за укладанням та виконанням колективних трудових договорів, а в 1965 р. видано Закон про колективні трудові договори, що докладно регулює усі пов'язані з цим питання. Закон про індивідуальні трудові договори 1980 р. вимагає, щоб звільнення працівника було «справедливим», а не свавільним. Закон про колективні звільнення 1982 р. передбачає їх узгодження з органами робітничого представництва на підприємствах. У 1987 р. законодавчо встановлена єдина система пенсійного забезпечення, яка охоплює не тільки найнятих працівників, але й ремісників, торговців, бізнесменів та фермерів.

За останні роки у Люксембурзі здійснені рішучі заходи щодо захисту довкілля. У 1980 р. видано Закон про знищення відходів, спрямований на попередження шкідливих впливів на ґрунт, флору та фауну, на попередження нівечення ландшафту, забруднення повітря та води, на боротьбу з шумами та іншими шкідливими впливами на організм, у 1982 р. – Закон про захист природи та природних ресурсів, у розвиток якого у 1986 р. видано постанову Великого герцога про покращення природного середовища та структури лісів. Кримінальний кодекс Франції 1810 р. діяв у Люксембурзі протягом кількох десятиліть. На зміну йому у 1879 р. був виданий бельгійський КК 1867 р., оскільки було вирішено, що в силу схожості правових та судових систем, мовної та культурної спільності саме Кодекс Бельгії може бути сприйнятий в країні з найменшими втратами. До його тексту було внесено лише невеликі виправлення, що відносяться головним чином до установ, в яких відбувається позбавлення волі. Важливими доповненнями до КК 1879 р. слугують Закон про умовне засудження 1894 р. із змінами 1952 р. й наступними та Закон про захист неповнолітніх 1971 р. Кримінально-процесуальне законодавство Люксембургу, яке спочатку відтворювало КК Франції 1808 р., неодноразово зазнавало змін. Серед найважливіших доповнень до нього були Закон про попереднє ув'язнення 1877 р. та Закон про організацію судів 1885 р. Смертна кара у Люксембурзі скасована у 1979 р. Фактично ж смертні вироки не виконувались від 1949 р.

Судова система. Система загальних судів в країні очолюється Верховним судом правосуддя. Він функціонує або як апеляційний суд у складі 5 суддів, який розглядає скарги на постанови окружних судів, винесені по першій інстанції у цивільних, торгових та кримінальних справах, або як касаційний суд у складі 7 суддів, який розглядає в останній інстанції скарги у питаннях права на вироки та рішення усіх судів. Для розгляду справ про найбільш серйозні кримінальні злочини скликається суд асизів у складі 2-3 членів Верховного суду та 3-4 членів окружних судів. Для визнання

підсудного винним необхідно не менше 4 голосів. Суд асизів формується головою Верховного суду на визначений час.

В країні є два окружні суди, які під час розгляду кримінальних справ іменуються «виправними трибуналами». Вони слухають по першій інстанції справи про кримінальні злочини середньої тяжкості, усі цивільні й торгові справи, за винятком незначних, а також розглядають апеляційні скарги на постанови, винесені мировими суддями. Суди присяжних існували в Люксембурзі лише порівняно короткий час, у 1848-1868 рр., для розгляду кримінальних справ про політичні злочини та порушення законів про друк.

Нижча ланка судової системи Люксембургу – мирові суди. Вони одноосібно розглядають справи про незначні злочини, які караються не строгіше ніж 7 днів арешту, спори з цивільного та торгового права з невеликими сумами позову, а також виконують деякі інші функції – накладення й зняття арешту на майно, захист інтересів недієздатних тощо. З метою вирішення конфліктів між підприємцями та працівниками перед Другою світовою війною були запроваджені три комісії примирення, кожна з яких складалась із мирового судді (голови) та 2 засідателів – представників учасників конфлікту. Мають місце також різні трибунали, які розглядають спори у питаннях соціального страхування, адміністративні справи тощо. Особливе місце в системі судових установ посідає Юридичний комітет Державної ради. Його складають 7 членів цієї ради, які обов'язково мають ступінь доктора права. Комітет є вищим органом адміністративної юстиції в країні і розглядає скарги як на рішення нижчих судів, так і в передбачених законом випадках безпосередньо на рішення адміністративних органів: парламентські й муніципальні вибори, оподаткування, закриття «небезпечних» установ тощо. Можливість обговорення в судах питання про конституційність законів в силу традиційних правил практично виключена. Усі судді у Люксембурзі призначаються довічно Великим герцогом і можуть бути зміщені з посади тільки вироком суду.

З 1 жовтня 1997 р. в Люксембурзі існує Конституційний суд, який вирішує шляхом ухвалення постанов питання відповідності законів Конституції. До Конституційного суду може звернутись у преюдиціальному порядку будь-який суд для перевірки конституційності законів, крім законів про ратифікацію міжнародних договорів. Розслідування справ про кримінальні злочини проводяться або слідчими судьями, що входять до складу окружного суду, або поліцейськими службами під наглядом генерального прокурора. Звинувачення у поліцейському трибуналі підтримується комісаром поліції або бургомістром чи його заступником. В окружному суді - виправному трибуналі - звинувачення підтримує державний прокурор або його заступник, а у Верховному суді – генеральний прокурор або один із двох його заступників, що носять назву генерального адвоката. Захист звинувачуваного у кримінальному процесі та інтересів сторін у цивільному судочинстві здійснюють особи, допущені до виступів у суді як адвокати-повірені. Вони повинні мати вищу юридичну освіту, пройти 3-річне стажування і здати відповідні екзамени. Передбачене надання безоплатної юридичної допомоги бідним.

Правова система Князівства Монако

Державний устрій. Монако – це унітарна держава, розташована на узбережжі Середземного моря на території 1,95 кв. км., оточеній територією Франції, з населенням 32,5 тисяч осіб (1998 р.), із яких корінні мешканці – монегаски – складають лише близько 6 тисяч. В адміністративному відношенні складається з 4 об'єднаних округів-міст: Монако, Монте-Карло, Ла-Кондамін та Фонв'ель. В країні діє дарована монархом у 1962 р. Конституція, яка змінила першу монакську конституцію 1911 р. За формою правління Монако – конституційна спадкова монархія (князівство) з демократичним політичним режимом. Офіційно в Монако немає політичних партій, але є різні політичні організації.

Законодавча влада належить Князю та Національній раді (парламент) у складі 18 депутатів, обраних на 5 років шляхом загального прямого голосування. Повноваження парламенту обмежені: він не має права контролювати діяльність уряду і виступати із законодавчими ініціативами. Глава держави – Князь (Prince), якому, відповідно до Конституції, належить виконавча влада. Князь у Монако призначає і відкликає членів уряду, може у будь-який час розпустити парламент, представляє Монако в державних відносинах і має право укладати і ратифікувати договори, видає ордонанси про виконання таких договорів та законів. Князю допомагають дорадчі органи: Рада Корони, яка консультує главу держав у питаннях міжнародних договорів, розпуску парламенту, амністії та помилування, та Державна рада, яка дає висновки до ордонансів та законів.

Виконавчу владу на практиці здійснює Урядова рада, очолювана державним міністром (Ministre d'Etat). Відповідно до договору 1918 р. між Монако та Францією 2 місця з 4 в Урядовій раді посідають представники Франції, у тому числі й посаду державного міністра. Останній призначається Князем із списку трьох кандидатів, запропонованих Президентом Франції. Князь призначає й інших членів Урядової ради: радника у внутрішніх справах, радника з проблем соціальної політики та громадської зайнятості та радника у фінансових справах.

Правова система Монако відноситься до романо-германської правової сім'ї й має значну схожість із правовою системою Франції. В цілому ряді областей – страхування, телекомунікації, поштові послуги тощо безпосередньо діють французькі закони. Конституція (ст. 2) закріплює за князівством статус правової держави, який ґрунтуються на повазі основних прав і свобод людини. Основне джерело цивільного права – Цивільний кодекс 1881 р., який представляє собою варіант Цивільного кодексу Франції 1804 р. Торговий кодекс Монако також досить близький до французького аналогу. Економічне законодавство Монако націлене на залучення в країну іноземних капіталів шляхом надання надзвичайно пільгового податкового

режиму. В країні діють близько 800 міжнародних компаній та 50 банків. Трудове право Монако в цілому відповідає міжнародним стандартам. Робітники можуть вільно об'єднуватись у профспілки. Конституція закріплює право на страйк відповідно до законодавства. Закон забороняє страйкувати державним службовцям. Встановлений законом робочий тиждень сягає 39 годин. Головне джерело кримінального права – Кримінальний кодекс Монако. Смертна кара за усі злочини була скасована Конституцією 1962 р. (ст. 20). У судочинстві, за деякими винятками, також панує французьке законодавство. Відповідно до Конституції (ст. 19) арешт, окрім арешту на місці злочину, допускається тільки на підставі судового ордеру, виданого не пізніше 24 годин від моменту арешту.

Відповідно до Конституції судова влада належить Князю, який, однак, у повному обсязі делегує її здійснення місцевим судам та трибуналам, що діють від імені глави держави. Судова система складається із мирових судів, судів першої інстанції, Апеляційного й Касаційного судів. Є також Верховний суд (Tribunal Supreme), який складається із 5 членів та 2 заступників, призначених Князем на 4 роки. Кандидатури суддів представляються по одному на кожне місце парламентом, Державною радою, Радою корони, Апеляційним судом та цивільним судом першої інстанції. Верховний суд виконує деякі функції конституційного контролю і є вищим органом адміністративної юрисдикції. Судді інших судів також призначаються монархом і є зазвичай французькими громадянами.